

Makale Künyesi (Araştırma): Çınar, G. ve Cengiz, C. (2024). Sibirya'nın Davetsiz Misafirleri ve Saha Türkleri ile Tunguzların Sosyo-Kültürel Yaşantılarına Dair Paylaşımları (1800-1850). *Çukurova Üniversitesi Türkoloji Araştırmaları Dergisi*, 9(1), 40-78.

<https://doi.org/10.32321/cutad.1364125>

SİBİRYA'NIN DAVETSİZ MİSAFİRLERİ VE SAHA TÜRKLERİ İLE TUNGUZLARIN SOSYO-KÜLTÜREL YAŞANTILARINA DAİR PAYLAŞIMLARI (1800-1850)¹

Gülşay ÇINAR²
Celal CENGİZ³

ÖZET

Avrupa ve Rusya'nın kısılcacında Kuzeydoğu Sibirya'da yaşayan Saha Türkleri (Yakutlar) ve Tunguzlar 19. yüzyıl başları itibariyle pek çok yabancıya ev sahipliği yapmışlardır. Söz konusu tarihte Kuzeydoğu Sibirya'ya yönelik ilginin artmasındaki başlıca sebep Rusya ve Avrupa hükümetlerinin bölgenin doğal zenginliklerden istifade edebilme gayretidir. Rusya'nın ikinci hedefi ise tüm Sibirya'yı Rus yerleşimine açarak başka devletlerin hareket kabiliyetini kısıtlamaktır. Davetsiz misafirlerin bir kısmı bölgenin coğrafyasını, ekonomik imkânlarını ve ticari değerini anlamaya çaba sarf ederken bir kısmı siyasi hesaplar peşinde koşmuştur. Her iki amaç doğrultusunda gerçekleştirilen seyahatler bölgenin Türk ve Tunguz soylu halklarını yakından tanıma fırsatı sağlamıştır. Bu çalışma yabancıların gözünden Saha ve Tunguzların kimliğini, karakteristik özelliklerini, sosyal ve kültürel değerlerini ayrıca onları diğerlerinden farklı kılan tüm niteliklerini ele almayı hedeflemiştir. Dolayısıyla seyyahların notları çalışmamızın birincil kaynaklarını oluşturmuştur. Günümüzde tüm topluluklar gibi Saha ve Tunguzların etnik kökenlerini tespit etmek güçtür ve genetik çalışmalar kesin yargıda bulunmak için yeterli sonuç üretmemiştir. Bu nedenle insanların davranışları, dilleri ve kültürel özelliklerine yoğunlaşan araştırmalar kimlik tespitine imkân tanımaktadır. Saha ve Tunguzların geç dönem kültürel izleri de esasında onların köklerini teşhise olanak sağlamaktadır. Bu çalışma seyyahların izlenimleri ışığında Saha ve Tunguzların Altay bozkırlarındaki yakın geçmişini gün yüzüne çıkarmış, seleflerinden devraldıkları örf, adet ve gelenekleri kısmen gözler önüne sermiştir. 19. yüzyılın ilk yarısında Saha ve Tunguzlara mahsus sosyal ve kültürel dokunun coğrafi farklılığa ve geçip giden yıllara rağmen atalarıyla uyumu üzerinde durulmuştur. Her iki topluluğun Sibirya coğrafyasının zor koşullarına ve Rusya'nın emperyalist politikasına meydan okuyarak geçmişine sahip çıktığı ve farklılıklarını

¹ Bu makale Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsünde hazırlanan "Avrupalı Seyyahların Gözünden 19. Yüzyılın İlk Yarısında Yakutlar ve Tunguzlar Üzerine Bir İnceleme" adlı yüksek lisans tezinden türetilmiştir.

² Afyon Kocatepe Üniversitesi, Tarih Bölümü, Prof. Dr. gkaradag@aku.edu.tr
<https://orcid.org/0000-0001-7284-7380>

³ Afyon Kocatepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Ana Bilim Dalı, Doktora Öğrencisi. celalbrate.35@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0002-9586-7541>

önemsediği görülmüştür. Özgür ruhlarının, hayvancılığa dayalı ekonomilerinin, beslenme tarzlarının ve Şamanizm merkezinde şekillenen inançlarının ise buna büyük katkı sağladığı tespit edilmiştir. Tunguzlar o tarihlerde ren geyiği yetiştiriciliğine dayanan ekonomileriyle ön plana çıkmışlardır. Saha Türklerinin ise kürk avcılığı, balıkçılık ve rengineyiği yetiştiriciliği ile iştigal ettikleri özellikle Yukarı Lena, Aldan, Olekma ve Kolıma nehir çevrelerindeki meralarda yaşayanların at ve sığır yetiştiriciliğinde mahir oldukları görülmüştür.

Anahtar kelimeler: Kuzeydoğu Sibirya, Saha Türkleri (Yakutlar), Tunguzlar, Şamanizm.

GİRİŞ

Yakut ve Tunguz halkı yüzyıllardır birbirine komşu olan, benzer badireler atlatmış, ana yurtlarını terk ederek dünyanın en zorlu iklimine sahip Kuzeydoğu Sibirya'da kendilerine yeni bir hayat kurmuşlardır. Bugün söz konusu bölge Rusya'nın Doğu Sibirya ve Uzakdoğu Federal Bölgesi adıyla idari birimlere taksim edilmiştir⁴. Bu çalışma onların göçlerinden çok sonraki bir tarihte Sibirya'daki yaşantılarını konu almış ve ata mirasına bağlılıklarını irdelemiştir. Bu çerçevede çalışmanın birincil kaynaklarını Saha ve Tunguzların sosyal hayatını detaylı olarak ele alan Avrupalı seyyahların notları oluşturmaktadır. Seyyahların izlenimleri, bahsi geçen toplumlarla ilgili arkeoloji, antropoloji, sosyoloji, tarih ve coğrafya alanlarında yapılan çalışmalarla birlikte değerlendirilerek okuyucu ile paylaşılmıştır.

Çalışma konusu ile ilişkili yayınlar mevcut olup bunların bazıları V.L. Seroşevsky'nin Saka Yakutlar kitabı, Aida Egorova, Tuyaara Sidorova ve Valentina Davydova'nın "Ethnic stereotypes of Indigenous People in the North of Yakutia", M. G. Levin'in "On the Ethnogenesis of the Tungus", S. Gömeç'in "Tarihte ve Günümüzde Saha Türkleri" ile

⁴ Uzakdoğu Federal Bölgesine bağlı yönetimler Saha Cumhuriyeti, Primorski İdari Bölgesi, Habarovsk İdari Bölgesi, Yahudi Otonom Oblastı, Koryak Milli Bölgesi, Çukotka Milli Bölgesi, Amursk Oblastı, Kamçatsk Oblastı, Sahalinsk Oblastı ve Magadan Oblastı'dır. Sahalar Uzakdoğu bölgesinin en kalabalık yerli halkını oluştururken azınlık konumundaki diğer yerlileri Nentsiler, Evenkiler, Evenler, Hantiler, Mansiler, Dolganlar ve Ketler oluşturmaktadır. Sibirya Federal Bölgesinde'de Tomsk, Omsk, Novosibirsk ve İrkutsk oblastları seyyahların uğrak yerlerinden olmuştur. Seyyahların buralarda karşılaştığı Tunguzlar büyük ihtimalle Evenkler olmalıdır. (Atasoy, 2010, s. 209, 210-211). Tunguzların iki büyük kolundan biri olan Evenkler Rusya sınırları dâhilinde geniş bir alana yayıldıkları gibi Moğolistan ve Çin'de yaşayanları da mevcuttur. Evenklerin Rusya'da yaşadıkları bölgelere dair verilen bilgiler seyyahların yolculukları sırasında karşılaştıkları Tunguz yerleşimleriyle örtüşmektedir. Araştırmacıların Rus hudutlarında yaşayan Evenklerin geyik yetiştiriciliği ve avcılıkla uğraştıklarına dair bilgi paylaşımı da seyyahların tespitleriyle örtüşmektedir. (Teziç, 2014, s. 77-79; Aliyev, 2019, s. 4-5). Tüm bu bilgiler ışığında Evenklerin Sibirya coğrafyasında geniş bir alana yayıldığı Evenler'e ise çoğunlukla bugünkü Uzakdoğu Federal Bölgesi'nde rastlandığı söylenebilir. Ayrıca Even ismi 1930'da Evenk ise 1931'den itibaren resmi olarak kullanıla gelmektedir. Öncesinde Tunguz adı altında anılmaktaydılar. (Turaev et al., 2011, s. 81; Turaev et al., 2011, s. 98). Bu durum seyyahların Kuzeydoğu Sibirya'nın kalabalık yerli halkı için sadece Yakut ve Tunguz ismini kullanma sebebini açıklamaktadır. Nitekim seyyahlar arasından Dobell bugün Magadan Oblastı'nın yönetim merkezi olan Yamsk'da karşılaştığı Tunguzları Lamoot (Yabani Rengeyiği Tunguzları) ve Tongusee Reindeer Men (Tunguz Rengeyiği Halkı) olarak iki grupta isimlendirmiş ve onların çobanlık vasfı taşıdığını vurgulamıştır. (Dobell, C.I, s. 189-190). Cochrane ise Tunguzlar'ın Sibirya'da Yenisey, Lena ve Amoor sahillerinden Ochota ve Omekon sahillerine ve Idgiga'ya yakın dağlara kadar uzanan alanda ve neredeyse tamamının göçebe tarzda yaşadıklarını belirtmiştir. Ayrıca onların Orman (Forest) ve Bozkır (Desert) Tunguzları olarak sınıflandırıldığını ifade etmiştir. (Cochrane, 1829, C.I, s. 171).

Kürşat Yıldırım'ın "Tunguz Halkı Üzerine araştırmalar I: Mohe'lar" adlı makaleleri ayrıca M. Özbaş'ın 2020 yılında tamamladığı "Seyahatnamelerin Aynasında Orta Asya ve Sibirya: 19. Yüzyıl İngiliz Seyahatnamelerinde Türk Boylarının İnanç Unsurları" adlı tez çalışmasıdır. İlk çalışma Sahalar özelinde ve onların yirminci yüzyıldaki yaşantılarını konu alırken incelenen seyahatnamelerdeki bilgilerin teyit edilmesine ve değişimlerin izlenmesine yardımcı olmuştur. Diğer çalışmalar etnik köken ve din mefhumunu ön plana çıkararak hazırlanmakla birlikte makalenin ilgili başlıklarına önemli ölçüde katkı sağlamıştır. Çalışmada Özbaş'ın tezinde rastlanılan seyyahlardan farklı isimlere yer verilerek hatıratların birbirleriyle örtüştüğü görülmüş ve bu bağlamda seyyahların doğru bilgiyi paylaşmaktan çekinmediği değerlendirilmiştir.

Çalışma pratiği gereği öncelikle seyyahları tanıtmakta fayda vardır. Zira onların kimliği ve seyahat amaçları gezi notlarının objektiflik ölçütünü önemli oranda etkilemiştir. İlk olarak 19. yüzyılın ilk yarısında Sibirya'nın kuzeydoğusunu ziyaret eden Avrupalı seyyahlar arasından beş isim seçilmiştir. Alman, İskoç, Rus ve İrlanda menşeli bu seyyahlar bir süre Sahalar ve Tunguzlar ile birlikte yaşamışlar ve onlara dair izlenimlerini kendi perspektiflerinden ayrıntılı olarak paylaşmışlardır. Bu isimlerin başında Kuzey Sibirya'yı en erken ziyaret eden Gavriil Sarıçev (Gawrila Sarytschew) gelmektedir. St. Petersburg doğumlu Hidrograf ve Amiral Sarıçev, 1785-1794 yılları arasında Çariçe II. Katerina'nın desteklediği Sibirya seferine katılmıştır. Sarıçev, gemiyle Büyük Deniz'in bir uzantısı olan ve Rusya'nın iç denizi konumundaki Ohotsk'un tüm kıyı şeridini gezmiştir. Kuzey Amerika'da yer alan Aleut Adaları'nın haritasını hazırlamıştır. Sarıçev, 1802-1806'da Baltık hidrografik seferine öncülük etmiş, 1808'den itibaren Rus Bilimler Akademisi'nin bir üyesi olarak Rusya'daki hidrografik araştırmaları yürütmüştür. 1826'da Kuzey Pasifik Okyanusu'nun haritalandırma çalışmalarını başlatmıştır (Aleksseev, 1968, s. 138). Sarıçev'in seyahat güzergâhı İrkutks-Alaska arasındır. Ayrıca yol üzerindeki çok sayıda adayı ziyaret etmiştir. Onun kat ettiği mesafe 13.000 km'yi aşmaktadır.

İngiliz Kraliyet Donanmasında uzun süre görev yapan John Dundas Cochrane İskoçyalı bir gezgin ve kâşiftir. Napolyon Savaşları'nın bitmesiyle kendisini seyahate adanmıştır. 1820-1823 yılları arasında Avrupa, Rusya ve Sibirya'yı gezmiş ve gezi notlarını 1824 yılında Londra'da iki cilt halinde yayınlamıştır. Rusya, Sibirya Tatar ülkesi (Yakutistan), Çin Sınırı, Kuzey Buz Denizi ve Kamçatka seyahatlerinin anlatısı olan bu eser farklı dillerde birçok kez basılmıştır (Özbaş, 2020, s. 32). Cochrane, Londra'dan yola çıkıp Ohotsk'a kadar ilerlerken 13.000 km'nin üzerinde ilerleme kaydetmiştir.

Berlin Üniversitesi Fizik bölümünde akademisyen olan Adolph Erman, 1828'de Rusya ve Sibirya'yı da kapsayan Norveç seferine katılmıştır. Sonraki iki yılda farklı noktalara seyahatler gerçekleştirmiştir. Asya'nın kuzeydoğusunda yer alan Kamçatka adasından Güney Amerika'nın en güney ucuna kadar ilerleyen seyyah, San Francisco, Rio de Janeiro, Portsmouth ve St. Petersburg gibi önemli merkezlerde bulunmuştur. Erman'ın yolculuğunun temel amacı, coğrafya ve yer ölçümü üzerine araştırmalar yapmaktır. Erman, yükseklik belirlenmeleri, karasal manyetizma ölçümleri ve meteorolojik gözlemler yapmış ve bunları Rusya ve Kuzey Asya'da topladığı verilerle ilişkilendirmiştir. Ayrıca doğa tarihi, coğrafya, ırk bilimi ve ekonomi alanında pek çok bilgi derlemiştir. Tunguzlar

ve Sahalar üzerine incelemeleri bu gezileri sırasında gerçekleştirmiştir (Chisholm, 1911, s. 749).

Peter Dobell, 1772 İrlanda doğumlu olup Rusya hizmetinde çok uzun yıllar çalışmıştır. Tüccar, diplomat, yazar ve seyyah vasıfları ön plana çıkmaktadır. Rusya'da kaldığı müddetçe Sibiryaya ile yakından ilgilenmiş buraların ticari önemini arttırmak için çabalamıştır. Çalışmaları kapsamında Petersburg yönetimi Dobell'e ticari haklar tanımıştır. Bu sayede Sibiryaya sularında balina avcılığına başlamış, Okhovskii ve Kamçatka ile Filipinler arasında ticari ilişkileri geliştirmeyi hedeflemiştir. Anılarını "Kamçatka ve Sibiryaya Seyahatleri" adını taşıyan bir eserle okuyucularla paylaşmıştır. Dobell, Kamçatka'dan başlattığı gezisini Tobolsk'da tamamlamış toplam 7.000 km yol kat etmiştir (Özbaş, 2020, s. 34).

Ferdinand von Wrangell, 1797 yılında Rusya'da doğmuş Alman asıllı bir bürokrattır. Alaska valisi olarak görev yapmıştır. Saint Petersburg Bilimler Akademisi'ne üye olmuş ve Rus Coğrafya Derneği'ni kurmuştur. 1820'de Rus kutup denizlerinin keşfi için düzenlenen Kolim seferine komuta etmiştir. 1820-1824 yılları arasında Nijne Kolim, Şelagskiy (Shelagskiy) Burnu, Saha ülkesi, kuzey yolculuğu ve nihayet 72° 2' kuzey enlemine ulaşmıştır. Wrangel yolculuğuna St.Petersburg'tan başlayıp Çukotka Bölgesine kadar ilerlemiştir. 10.000 km'ye yakın yol gitmiştir. 15 Ağustos 1824'te yolculuğunun başladığı noktaya dönüş yapmıştır. "Sibirya'nın Kuzey Sahilleri ve Kuzey Buz Denizine Yolculuk" adını taşıyan eseri bu seyahatinin sonucunda yazmıştır (Tammiksaar, 2001, s. 151).

Seyyahların özgeçmişlerinden de anlaşılacağı üzere Sarıçev, Dobell ve Wrangell doğrudan Çarlık Rusyası adına çalışmışlar ve Rusya'nın I. Petro'dan itibaren sürdürdüğü Sibiryaya keşif politikasının bir parçası olmuşlardır. Cochrane ve Erman ise Sibiryaya'nın coğrafi önemini geç fark eden ve Rusya'ya rakip olan İngiliz ve Alman hükümetleri adına bölgeyi ziyaret etmişlerdir. Ruslar Sibiryaya'yı keşfetmeye bölgenin coğrafyasından başlayıp haritalar hazırlamakla meşgul olsa da bu çalışmaları yürütmek için farklı bilim dallarından araştırmacılar seçmiştir. II. Katerina döneminde ise Sibiryaya keşfi kapsamında bir amiral, üç teğmen, bir askeri doktor, kâtip, papaz, tamirci ve dümenciler dışında doğa bilimci, etnograf, çizim ustası ve astronomlar da kalabalık heyette yerlerini almışlardır (Sarytschew, 1806, V.I, s. 5). Bölgeye gönderilen ilk heyetlerde kimi zaman alanında uzman bir Alman ya da Rusya'ya esir düşmüş bir İsveç bilim adamı görev yapmıştır (Ünal, 2015, s. 619). Bu durumun 19. yy'ın ilk yarısında da değişmediğini görebilmekteyiz. Zira seyyahlarımızdan biri Alman diğeri İrlanda menşeli olsa da Rus vatandaşlığına geçmiş uzman kişilerdir. F. Ünal'ın da ifade ettiği üzere başlangıçtan itibaren Rusya'nın nihai hedefi tek başına bilimsel çalışmalara katkı sağlamak ya da bölgeyi sömürmek değil aynı zamanda tüm Sibiryaya'yı Rusya'nın bir parçası haline getirmektir (Ünal, 2015, s. 644). Dolayısıyla Rusya adına bölgede bulunanların bu amaca hizmet etmek üzere çok çalıştıkları söylenebilir.

Seyyahların değerlendirmeleri ve araştırmacıların genel kanaati üzere Saha ve Tunguzların kimliklerinden kısaca bahsetmek gerekirse seyyahların Yakut ismiyle zikrettikleri Sahalar kendilerini "Saha" ismiyle tanıtır (Jochelson, 1933, s. 46). Z. V. Togan, Sahaların eski İskit/Sakaların devamı olduğu ve isimlerinin buradan geldiği ile

ilgili iddiasını ortaya koymuştur (Togan, 1970, s. 23). Bu iddia bahsi geçen Avrupalı seyyahlar tarafından da dillendirilmiştir. Örneğin Seyyah Wrangel, Yakutların “Saha veya Saka” ismini Tatar kökenli atalarından aldıklarını ifade etmiştir. Ona göre hem fiziki yapıları hem de dilleri Tatar soylu olduklarını açık etmektedir. Wrangel’in bölgeden öğrendiği kadarıyla Yakutların ataları dağların ötesindeki Sakalar (Sachalar)’dır ve göçle Lena’ya gelip yerleşenler Tunguz kadınlarla evlenerek Yakut toplumunu oluşturmuşlardır. Dolayısıyla Yakut halkı Türk-Tunguz halklarının birleşimidir (Wrangel, 1840, s. 21). Peter Dobell, Yakutların (Sahaların) bazı davranış ve geleneklerinin Moğol soylu Buryatlara benzediğini ancak kökenlerinin Tatar yani Türk olduğunu ifade etmiştir. Kendilerini Sagay ismiyle tanıttıklarını da sözlerine eklemiştir (Dobell, 1830, V.II, s. 13-14). Cochrane ise onların Kazan Tatarları ile konuşup anlaşabilmelerini Türk kökenli olma ihtimaline dayandırmaktadır (Cochrane, 1829, V. II, s. 75). Araştırmalar bugün yaygın olarak kullanılan “Yakut” isminin ise Tunguz dilinden geldiğini ortaya koymaktadır (Taşağıl, 2013, s. 295-296; Fedotoviç, 1992, s. 227).

Genel kabule göre Kuzeydoğu Sibirya’da Lena Nehri’nin kıyısına yerleşen Sahaların konuştukları dil Türkçe’dir. Yeni yurtlarına göç ederken Türkçe’nin yanı sıra Orta Asya bozkır geleneğini de yanlarında götürmeyi başarmışlardır. Böylece Türk dilini konuşan akrabalarından 2.700 kilometre uzakta atlı-göçebe Türklerin temsilcisi olmuşlardır. Gumilev, Sahaların atalarının 11. yy’da Baykal civarındaki bozkırlardan gelerek Lena vadisine ve Lena nehrinin kollarına yerleştiklerini ve bozkır cinsi atlar yetiştirdiklerini söylemiştir (Gumilev, 2006, s. 97; Cruikshank and Argounova, 2000, s. 98)⁵.

F. Fedotoviç Jelobtsov, Sahaların menşei ile ilgili literatüre geçmiş iddiaları üç grupta tasnif etmiştir. Türk- Moğol soylu oldukları tezini Moğol boyların etkisinde kalmış Orta Asya tipi olarak açıklarken sadece Türk kimliğine dayandıklarını Altay-Sayan, Orta Asya-Baykal mıntikasından gelip Orta Lena havzasında yerleşmiş Güney Türkleri tanımlamasıyla ortaya koymuştur. “Eski Avrupa özelliklerini taşıyan Sibirya antropolojisi” açıklamasıyla da onların Avrupa kökenine işaret etmiştir (Fedotoviç, 1992, s. 229).

Tunguzların kimliği meselesi de tartışmalıdır. Bu tartışmalar iki iddiayı ön plana çıkarmaktadır. İlki Tunguzların Sibirya halklarından olduğudur. İkincisi ise Sibirya bölgesine güneyden göç ettikleridir (Yıldırım, 2017, s. 10). Shirokogoroff ve Vasilyeviç Tunguzların güneyden göç ettikleri hususunda hemfikirdirler. Hatta Vasilyeviç istikamet belirterek bu göçün Baykal kıyılarından gerçekleştiğini Baykal gölüne ulaşan Türklerin baskısıyla kuzeye göç etmek mecburiyetinde kaldıklarını belirtir (Levin, 1963, s. 70; Vasilyevich, 1969, s. 39-41). Araştırmacı Levin ise Tunguzların etnik köken araştırmasında onları sadece Sibirya’nın yerli halkı olarak tanıtmakta ve bunun dışındaki iddiaların öne sürülen kanıtlarıyla birlikte yetersiz olduğunu değerlendirmektedir (Levin, 1963, s. 71). Seyyahların da bu hususta kanaat beyan ettiklerini görmekteyiz. Örneğin A. Erman, Saha ülkesinde karşılaştığı Tunguzların fiziksel özelliklerini Çinlilere benzettiği gibi onların çok eskiden Çin sınırında yaşadıklarını hatta Çin menşeli olma ihtimallerini dile getirmiştir. Moğollar ve Buryatlar arasında kabul gören yasanın Tunguzlar tarafından

⁵ Lena bölgesinde tespit edilen ve M. 9. - 10. yüzyıla tarihlenen bir runik yazıtta Sahaların küçük gruplar halinde ilk bin yılın sonunda bölgeye ulaştıkları bilgisi yer alır. (Jordan, 2002, s. 7).

da uygulandığını ifade ederek onların Moğol halkla ilişkisine işaret etmesi de dikkat çekmektedir (Erman, 1848, V. II, s. 137, 442, 494). Dobell de Çinliler ile Tunguzların fiziksel olarak birbirlerine benzediklerini düşünmektedir. Hizmetindeki Çinlilerin Tunguzlar ile sohbet ederken onlara “kardeşim” hitabıyla seslenmelerine ise büyük anlamlar yüklemektedir (Dobell, 1830, V.I, s. 307-308)⁶.

Saha ve Tunguz halkının değişime mecbur kaldığı tarihlerden biri de Çarlık Rusyası'nın, 1598 yılında Sibirya Hanlığı'nı ele geçirip işgal politikasını Lena nehri ve kolları üzerinden devam ettirerek 17. yüzyılın sonu itibariyle Pasifik Okyanusuna ulaştırdığı zamanlara tesadüf etmiştir. 1630'dan itibaren ilerlediği her noktaya önce kale sonra da yerleşim birimi kuran Çarlık Rusya Kozak birlikleri vasıtasıyla Saha boylarını ve Tunguz topluluklarını bir bir etkisizleştirmiş ardından da “yasak” adlı vergiyle sömürmüştür. Rusların bu girişimleri neticesinde 1632 yılında Lena (Yakut) kalesi inşa edilmiş daha sonra aynı adla şehir kurulmuştur. 1638 yılında Yakut Valiliği adıyla Rus idari birimi tesis edilmiş, 1640 yılına gelindiğinde Yakut toplamda 36 ilçeden ibaret bir bölge vasfı kazanmıştır. Kale inşaatı Tunguz yerleşim yerlerinde de gerçekleştirilmiştir (Forsyth, 1998, s. 59-60; Kılıçaslan, 2023, s. 45; Kılıçaslan ve Topsakal, 2023, s. 41-46). Kozaklar, Aldan ve May nehir kenarlarında yaşayan Tunguzlar üzerine de saldırılar tertip edip onları vergiye bağlamıştır (Kılıçaslan, 2023, s. 48). Merkez ve Doğu Sibirya'da yaşayan Saha ve Tunguzlar Rusya'nın talep ettiği yasak oranındaki ciddi artışlarla birlikte bu gidişattan rahatsızlık duymuş, büyük isyan hareketleri başlatmıştır. Buna göre 1634 yılında I. Mımak ve 1642 yılında II. Mımak isyanlarını gerçekleştiren Sahalar güçlü bir şekilde direnmelerine rağmen batıdan gelen destek birlikler dolayısıyla Yakut'un kuzeyine çekilmek ya da vergiyi ödemek zorunda kalmışlardır. Ancak hem Saha ve Tunguz hem de her iki grubun alt boyları arasındaki anlaşmazlıklar birleşmelerine ve Kozaklar karşısında galip gelmelerine mani olmuştur (Forsyth, 1998, s. 60-61; Kılıçaslan, 2023, s. 48-50, 59-63). A. İnan, Saha isyanlarının 1636'da Nümügü Kangalas, 1670 yılında Baltuga Timir ve 1681-1682'de Cennix adlı Sahaların liderliğinde gerçekleştirildiğini fakat hepsinin sonuçsuz kaldığını belirtmiştir (İnan, 1998, s. 25). Rusların işgal zarfında daimi olarak galip gelmesi ve askeri başarılarının ardından yeni yerleşim yerlerinde Hıristiyan misyonerlik çalışmalarına hız vermesi Saha ve Tunguzların asimilasyon savaşıyla da mücadele etmesini gerekli kılmıştır. Bu durum 19. yüzyılın ilk yarısında Saha ve Tunguzlara misafir olan yabancıların aktardığı bilgileri emsalsiz kılmakta özellikle atalarından devraldıkları kültürel mirası koruyabildikleri yönündeki gözlem ve iddialarını aşikâr etmektedir.

1. SAHA VE TUNGUZLARDA SOSYAL HAYAT

1.1. Fiziki Özellikleri

Seyyahlar Tunguz ve Sahaların mensubu buldukları milletleri tespit edebilmek ya da atalarına dair bir tahminde bulunabilmek adına dış görünüşlerini dikkatlice gözlemlemişler ve betimlemeler yapmışlardır. Şöyle ki Dobell, Tunguzları ince bedenli ama güçlü yapılarıyla Kuzey Çinlilere (Mançulara) benzetmiştir. Ona göre yüzlerindeki

⁶ Seyyahların Tunguzlarla benzerlik kurduğu Çinliler, Mançu-Çing hanedanlığına mensup Mançular olmalıdır.

en belirgin özellik alt çenelerinin dışarı çıkık ve güçlü olmasıdır. Dış görünüşlerini genel itibarıyla uysal ve ılımlı olarak tarif etse de Sibirya'daki tüm toplumlar arasından en baskın Asyalı tipine sahip olduklarını iddia etmiştir (Dobell, 1830, V.I, s. 205). Dobell'in burada bahsettiği Tunguzlar günümüzde Magadan Oblastı dâhilindeki Arman, Towisk ve Yamsk yerleşim yerlerinde yaşayan Lamutlar yani Evenler'dir. Seyyah Lamut ismini "Tunguz Rengeyiği Halkı" olarak anlamamız gerektiğini söylemiştir (Dobell, 1830, V.I, s. 200-202).

Erman'ın ifade ettiği üzere Aldan bölgesinde Yudoma nehri üzerindeki Yodomsk yurdunda yaşayan Tunguzların ki bunlar Evenler olmalıdır, burunları kısa ve çok ince, tenleri açık, alt çeneleri dışa dönük ve güçlüdür. Ayrıca güçlü kemiklere sahip, geniş omuzlu ve kısa boyludurlar. Erman, Rusların Tunguzlardan farkını ortaya koyarken Rusların sakallı olduğunu Tunguzların ise sadece dudaklarının üstünde birkaç kıl bulunduğunu bildirmiştir (Erman, 1848, V. II, s. 494, 527). Cochrane, Tunguzları minyon görünümü, narin ve düzenli yüz hatlarına sahip insanlar olarak tarif etmiştir (Cochrane, 1829, V. I, s. 172). Araştırmacı Shirokogoroff ise Tunguzlar için birkaç antropolojik tipin karışımını sunmuş ve buna "gama tipi" adını vermiştir. Gama tipindeki Tunguzları dolikosefal gruba dâhil, kısa boylu ve dar burunlu olarak tarif etmiştir (Shirokogoroff, 1929'dan naklen Levin, 1963, s. 70).

Erman, Yakut olarak ifade ettiği Sahaları güçlü kemiklere sahip, geniş omuzlu, kısa boylu, sarı tenli, siyah saçlı ve keskin yüz hatlarına sahip insanlar olarak betimlemiştir. Diğer seyyahlardan farklı olarak Saha kadınlarını da gözlemleyen Erman, Saha kadınına erkeklere nazaran daha sevimli ve neşeli bulmuş, oval ve biraz zayıf yüz hatlarına sahip bireyler olarak tanıtmıştır (Erman, 1848, V. II, s. 361, 397-400). Cochrane, Yakutların (Sahaların) tenini açık bakır rengine benzetmiştir ayrıca onların kısa boylu olduğunu söylemiştir (Cochrane, 1829, V. II, s. 75). Tunguzların ise Mançu dili konuştuklarını ve soylarının da şüphesiz Mançulara dayandığını belirtmiştir (Cochrane, 1829, V. I, s. 171). F. Wrangel çehrelerine bakıldığında Tatarlara (Türlere) benzediklerini ifade etmiştir (Wrangel, 1840, s. 21). Dobell de bu bilgiyi destekler şekilde Sahaların yüz hatlarının ve çehrelerinin Moğol ırkıdan ziyade Türkler ile benzerliğine vurgu yapmıştır (Dobell, 1830, V.II, s. 14).

Şeroşevsky, Sahaların fiziki özelliklerini aktarırken özellikle komşuları Tunguzlar ile benzerlik ve farklılıklarına değinmeyi ihmal etmemiştir. Buna göre Sahaların Tunguzlar ile benzerliği siyah, gayet iri ve badem biçimli gözleri, siyah, sert ve düz saçları ile küçük kalçalarıdır. Yüzlerinde sakal ve bıyık namına neredeyse hiç kıl yoktur. Ten renkleri ise genellikle sarımtırak, boz ya da bronz olarak ifade edilmekle birlikte Kafkas ırkının esmer tiplerine de rastlanmaktadır (Şeroşevsky, 2019, s. 58-59).

Bu tariflere göre Tunguzlar ve Sahaların benzerlikleri inkâr edilemez. Bu noktada seyyahlar Tunguzları Çin'de yaşayan halka muhtemelen Mançu tipolojisine ve Sahaları Kafkasya insanına benzetmekle birlikte her iki topluluğun ortak fiziki özellikleri de Türk-Moğol topluluklarla büyük oranda örtüşmektedir. Tabii bu benzerlik Sahaların Tunguzlu

kadınlarla evlenerek çoğaldıklarını ve Saha halkını oluşturduklarını ileri süren efsanelerin haklılık payını da sorgulatmaktadır⁷.

1.2. Karakterleri

İrkutsk bölgesinden Kirensk, Vittim ve Jerbat yolu üzerinden Yakut bölgesine ilerleyen Cochrane karşılaştığı Tunguzları ki Evenkler olmalı dürüst, arkadaş canlısı ve misafirperver olarak tanıtır. Ayrıca onlar için “hassas ve nazik insanlardır” der. Ancak bu özelliklerinin başkaları tarafından kötüye kullanılmasına müsaade etmemişlerdir. Seyyah onların misafirperverliğini ise geleceğe dair plan yapmadan yaşamalarına dayandırmaktadır. Bu sayede tüm mal varlıklarını rahatlıkla paylaşabilmişlerdir. Bu iyi meziyetlerinin dışında olumsuz olarak nitelendirilebilecek bir kaç özellikleri de vardır. İlki çok çabuk sinirlenebiliyor olmalarıdır. Tunguz adalet sistemi halkın genelinde görülen agresif tavırların yaratacağı kötü sonuçları en aza indirmek için bir Tunguz’a zarar vermeyi büyük suç kabul etmekte ve ölüm ile cezalandırmaktadır. Bu uygulamayla toplumda sıklıkla meydana gelebilecek tartışmaları ve kavgaları önlemeyi hedeflemektedir. Hırsızlık affedilemez kabahatlerden olduğu gibi verilen sözler de kutsal sayılmakta ve muhakkak yerine getirilmesi beklenmektedir (Cochrane, 1829, V. I, s. 171).

Dobell, Aldan nehri yakınlarında Aula isimli köyde karşılaştığı muhtemelen Even grubu Tunguzları çok kibar, terbiyeli ve iyi huylu insanlar olarak tanıtmıştır (Dobell, 1830, V.I, s. 198). Erman’ın izlenimlerine göre de Yakut ile Ohotsk arasında Aldan nehri boyunca konumlanan Chernolyes ile Garnastakh yurdunda yaşayan Tunguzlar (Evenler) oldukça zeki ve nazik insanlardır. Mizah anlayışları yüksek ve güler yüzlüdürler. En yaygın eğlenceleri şarkı söylemektir. Ayrıca özgürlüklerine ve rahatlarına düşkünlüdürler (Erman, 1848, V. II, s. 431-432, 444, 490).

Ayda Yegorova (Aida Egorova) ve beraberindeki araştırmacılar 2012 yılında yedi açık uçlu soru ile Yakutistan’ın kuzeyinde yaşayan halkların karakter özelliklerini ortaya koyan bir araştırma yayınlamışlardır. Araştırma sonuçları Tunguzların karakteri ile alakalı da önemli bilgiler içermektedir. Buna göre Tunguzlar iyi, yeni fikirlere açık, akıllı, nazik, gayretli, süratli, konuksever ve çok çabuk sinirlenebilen insanlardır (Egorova et al., 2012, s. 38). Bu tespitler seyyahların Tunguzlar hakkında verdikleri bilgilerle örtüşmekte, zamana bağlı bir değişim geçirmediğine de kanıt oluşturmaktadır.

Seyahatleri zarfında Tunguz ve Sahalarla karşılaşan gezginler notlarında bu iki toplumu birbirleriyle kıyaslamayı da ihmal etmemişlerdir. Bu kıyaslama en çok onların karakteristik özelliklerinde kendini belli etmiştir. Cochrane, Yakut şehrinde gözlemlediği Sahaların Tunguzlara (Evenlere) nazaran daha düzenli ve misafirlerine karşı daha özverili olduklarını düşünmektedir. Ayrıca onları iyi huylu, çok sabırlı ve güçlükler karşısında dayanıklı insanlar olarak tarif etmiştir. Fakat dürüstlük bakımından Tunguzların Sahalardan daha üstün olduğunu iddia etmiştir. Sahaların beceri ve kabiliyetlerine de dikkat çeken Cochrane, onlar için “kendilerine özgü zanaatları olan maharetli insanlardır.” demiştir. Bu zanaatların başında metal işçiliği gelmektedir. Bıçaklarını, tabancalarını, su ısıtıcılarını ve demirden çeşitli mutfak aletlerini kendileri yapmışlardır

⁷ Söz konusu efsanelerle ilgili bkz. (Cengiz, 2022, s. 16-17).

(Cochrane, 1829, V. II, s. 75-76) Sahaların eğlenceli insanlar olduğu tıpkı Tunguzlar gibi şarkı söyleyerek neşeli vakitler geçirdiği de vurgulanmaktadır (Wrangel, 1840, s. 19). Bir Saha'nın evinde misafir kalan Cochrane onları daha uzun süre ve yakından gözleme şansına sahip olmuş ve onlara dair çok kıymetli açıklamalar yapmıştır. Seyyaha göre Sahalardan daha onurlu bir insan ırkı yoktur ve onlar hümanist eğilimli, adil ve sağlıklı bireylerdir (Cochrane, 1829, V.II, s. 227).

Dobell de Cochrane gibi benzer şeyleri tecrübe etmiş ve misafir olduğu bir Saha ailesinin onunla son derece iyi ilgilendiğini ve yemeklerin en güzellerini ikram ettiğini söyleyerek misafirperverliklerini tartışmasız kabul etmiştir. Dobell, Sahaların kendilerine süt ve kurutulmuş balık taktim ettiklerini ve bu yiyecekleri çok beğendiğini söylemiştir. Konuklarını uğurlarken de çok kibar ve nazik olduklarını belirten seyyah sadece birkaç dakika kalabildiği Grebay isimli köyden ayrılırken bir Saha kadınının peşinden yolluk olarak kaymak ve süt gönderdiğini bildirmiştir (Dobell, 1830, V.I, s. 278, 285).

Sahaların karakteristik özelliklerine dair aktarımları dolayısıyla uzun süre onlarla yaşadığı değerlendirilen F. Wrangel Sahaları sosyal yönleri zayıf, kavgacı ve kinci insanlar olarak tarif etmiştir. Ayrıca içlerinden birinin fiziksel veya manevi yara alması halinde bunu çok nadir affettiğini ve intikamını alamadığında davasının oğluna miras kaldığını bildirmiştir. Sahalar için onurları ve özgürlükleri o kadar önemlidir ki uğruna her şeylerini bırakıp yaşamın güç olduğu başka diyarlara göç edebilirler. Ferdinand katı kurallara sahip bu insanların yabancı ziyaretçileri neşe içinde karşılamalarına ve misafirperver yaklaşımlarına çok şaşırdığını hatta hayran kaldığını ifade etmiştir (Wrangel, 1840, s. 24). Sarıçev de Sahaların konukseverliklerine değinmiş ve taviz vermedikleri erdemlerinin başında geldiğini söylemiştir. Yaşadıkları yere bir yabancı geldiğinde uzaktan izlemek yerine koşarak yardıma gittiklerini, onu atından indirip sıcak ve temiz bir çadira yerleştirdiklerini, giysilerini kar suyuyla yıkadıklarını, dinlenmesi için yatak hazırlayıp en güzel sofralarda ağırladıklarını belirtmiştir. Sahalar, en değerli eşyaları olan tilki ya da samur kürkü hediye etmekten de imtina etmezlermiş (Sarytschew, 1806, V. I, s. 8).

Yegorova ve ekibindeki araştırmacılar, Sahalara dair değerlendirmelerinde onları barışçıl, duyarlı, girişken, kendi aralarında sohbet etmeyi seven, zeki, yetenekli, çalışkan, özgürlüklerine düşkün gibi olumlu hasletlerle tanımlamışlardır. Sadece patron olanların ya da yöneticilerin arkadaşları dışındaki kişilere kibirli davrandıklarını söylemişlerdir. Araştırmacıların dikkat çektiği bir husus ise Sahaların milliyetçi damarlarının güçlü olduğu ve mensubu bulunduğu toplum ile gurur duyduklarıdır. Bu duygularından kaynaklı olarak Rusça konuşan kişilere saygısızca yaklaştıkları, kendilerine Rus olarak hitap edilmesine de aşırı sinirlendikleri belirtilmiştir. Sahaların olumsuz tarafları ise açgözlü, kaba, gösterişe düşkün ve huysuz olmaları şeklinde tanımlanmıştır (Egorova et al., 2012, s. 38). Bu bilgiler Sahaların anket sorularına verdiği cevaplara dayanan bilimsel bir çalışmanın ürünü olarak elde edilmişse de seyyahların izlenimleriyle örtüşmeyen hususlar görülmektedir. Sahaların kaba ve açgözlü oldukları iddiası bunlar arasında sayılabilir. Zira seyyahlar misafirlikleri süresince onlara bu yönde bir eleştiri getirmemişler tam tersi insan dostu ve paylaşımcı oldukları yönündeki değerlendirmeleriyle onları övmüşlerdir.

Şeroşevsky ise Sahaların duygusal yönü güçlü, mutlu ve neşeli olduklarına dikkat çekmiş ve neşelerinin kaynağını da toplu eğlenceleri, oyunları, dansları ve güreşi sevmelerine dayandırmıştır. Yalnız Tunguzlar kadar hareketli bir yapıya sahip olmadıklarını belirtmiştir (Şeroşevsky, 2019, s. 62) ki bu bilgi seyahatlerin “süratli”, Egorova ve ekibinin ise onlar için sarf ettiği “çalışkan” ifadesiyle çok da örtüşmemektedir.

Şeroşevsky ve Sariçev Sahaların alkollü içecekleri sevdiklerini ve içkiye düşkün olduklarını belirtmekle birlikte Şeroşevsky daha da öteye giderek alkol tüketiminde aşırıya kaçtıklarını belirtmek amacıyla bunu içme kusuru olarak değerlendirmiştir (Sarytschew, 1806, V. I, s. 8; Şeroşevsky, 2019, s. 62).

1.3. Din ve İnanışları

1.3.1. Şamanizm

Şamanizm, Güngör'e göre varlığı Erken Taş Devri'nden daha geriye uzanan bir din olmaktan ziyade kendine has inanç ve ritüelleri ile farklı biçimlerde şekillenmiş vecd veya transa geçme tekniğidir (Güngör, 2010, s. 325). Ziya Gökalp, Eski Türk dininin Şamanizm değil “Toyonizm” diğer adıyla “Nom” olduğunu Şamanizm'in ise sihrî mahiyette kehanetin ve ruhani tıbbın adı olduğunu beyan etmiştir (Gökalp, 1976, s. 40). A. İnan, Eski Türklerin Şamanist olduğunu ve bu kavramın Gök Tanrı, güneş, ay, yer-su, ata ve ateş (ocak) kültlerini kapsadığını ifade etmiştir. Aynı zamanda Şamanizm'in zaman içerisinde geliştirildiğini, Türklerin dinî ayinler ve törenler düzenlediklerini, ibadethanelere sahip olduklarını ve karargâhlarında altından yapılmış putları bulunduğunu bildirmiştir (İnan, 2017, s. 1-2). S. Gömeç ise Eski Türk Dininin kesinlikle Kök Tengri Dini olduğunu ifade etmiştir. Uygur Hakanı Böğü (759-779) zamanına kadar kutsal kitapları ve önemli yasaları bulunan dinlerden hiçbirinin Türklerin millî inancına tesir edemediğini iddia etmiştir (Gömeç, 2011, s. 13). Söz konusu tespitler son dönem yapılan çalışmalarla birlikte değerlendirildiğinde Türklere mahsus Gök Tanrı İnancının, Budizm, Maniheizim, Zerdüş inancı gibi bütünlük arz eden bir din olduğu Şamanizmin ise tüm bu dinlerin yayıldığı coğrafyada zaman içerisinde gelişme gösterdiği, her birinden etkilenerek müşterek bir sosyal yapıya kavuştuğu ve nitekim son evrede yaratıcısı, iyilik ve kötülük sahibi ruhları ve bunlara etki eden şamanlarla bir din yapısı kazandığı söylenebilir.

Gavril Vasilyeviç Ksenefontov, 20. yüzyılın başında Sahalar arasında bulunmuş ve onlarla yaptığı sohbetlerle Şamanist dünya görüşünü anlamaya çalışmıştır. Araştırmacının belirttiği üzere Şamanizm bir din olmaktan öte halk felsefesidir. Sibirya Şamanı ise her türlü hastalığı büyücülük yöntemiyle tedavi eden bir halk hekimidir. Şamanist insanlar bütün dünyanın çok sayıda görünmez kötü güçlerle ve zarar veren ruhlarla dolu olduğunu düşünürler. Kendilerinin ya da hayvanlarının başına gelen olumsuzlukları da bu kötü ruhlarla açıklamaktadırlar (Ksenefontov, 2011, s. 134). Gömeç, Saha Şamanizmi ile Kök Tengri inancının birbirinden farklı hatta Eski Türklerin itikadının Saha ya da Altay Şamanizminden çok daha gelişmiş olduğu tezini savunmuştur. Sahalar için “Sibirya'daki akrabalarımız” ifadesini kullanan araştırmacı onların inanç sistemini “basit tabiat itikatları” olarak açıklamıştır (Gömeç, 2011, s. 5).

Bu çalışma kapsamında eserleri incelenen seyyahların anılarından şaman tedavi yöntemlerine tanık oldukları anlaşılmıştır. Örneğin Kasachey (Kosatchey) denilen yerde Sahalar arasında bir süre kalan Cochrane bir şaman ile karşılaşmış ve onun çeşitli küçük demir parçalarıyla kaplanmış kısa bir palto giydiğini, üzerinde ufak bir çakı taşıdığını, botları, eldivenleri ve şapkasının işlemeli olduğunu bildirmiştir. Onun yaptığı ayini ise gösteri olarak tanımlamıştır. Şaman gösteriyi bir pipo yardımıyla duman çıkartarak başlatmış sonra tefini ve tefini çalmak için kullanacağı boluyakını (bolouyak) eline almıştır. Kötü ruhun musallat olduğu kişinin yanına oturmuş, kısa ve hüzünlü bir şarkı söylemiştir. Akabinde zıplayarak dans etmeye, bağırmaya, yüzünü ve vücudunu farklı, seyyaha göre iğrenç şekillere sokmaya başlamıştır. Seyyah onun bu duruşunun üzüntüden kaynaklandığını değerlendirmiştir. Dansını tamamlayan şaman bıçağını çekip karnına sokmuştur. Cochrane, şamanın intihar ettiğini düşünürken şaman karnındaki bıçağı herhangi bir yara almayarak geri çıkarmıştır. Kötü ruh taşıyan kişiye dönüp şişman bir kısrak kurban etmesini bu şekilde kötü ruhtan kurtulabileceğini söylemiştir (Cochrane, 1829, V. I, s. 264).

Bu gibi bir ayine katılan Sarıçev de izlenimlerini bizimle paylaşmıştır. Ona göre Saha şamanın düzenlediği ayin aslında bir büyü seansıdır. Bir kişi kendisini hasta eden kötü ruhu yatıştırması için şamanı davet etmiştir. Tören başlamadan şaman günlük kıyafetleri ayin kıyafeti ile değiştirmiş ve Sahaların “Rudwuga”⁸ dedikleri ren geyiği derisinden yapılmış, dizlerinin üzerine kadar uzanmayan, dar kayışlarla ve türlü şekil ve ebatlardaki ince demir parçalarla kaplanmış şaman elbisesini giymiştir. Kıyafetini düzenledikten sonra kafasına tutturulmuş saçlarını açmış, bir pipo yardımıyla tütün içmiş ve tefi eline almıştır. Çadırın ortasına oturup ren geyiği derisiyle kaplı düz bir çubuk olan boluyakı (bolujach) yardımıyla uzun aralıklarla çalmış ve bir şaman şarkısı söylemiştir. Seyyaha tercüman olan kişi şamanın yedi ruha meydan okuduğunu iletmıştır. Birkaç dakika sonra tefine tekrar vurmaya başlamış, şiddetle haykırmış, ayağa kalkmış ve hareket etmeye başlamıştır. Sonrasında Cochrane'ın bahsettiği dans merasimi başlamıştır. Kafasını sürekli ileri geri salladığı için saçları aşırı dağılmış, gözleri ise seyyaha göre bir manyağın gözleri gibi parlamıştır. Harcadığı bu enerji nedeniyle kısa süre sonra güç kaybetmiş ve baygınlık geçirmiştir. İki Saha, şamanın yardımına koşmuş ve birkaç dakika içinde toparlanmasını sağlamışlardır. O sırada şaman ayine katılan birinden bıçak istemiş, bir başka Sahaya da bıçağı vücuduna saplamasını emretmiştir. Sonra ocağın yanına gidip, yanar haldeki üç kömür parçasını eline alıp yutmuştur. Herhangi bir ağrı veya acı yaşamadan dans etmeye devam etmiştir. Son olarak bıçağı vücudundan çıkarmış ve yuttuğu kömürleri güçlükle kusmuş ve hasta adama kendisine zarar veren kötü ruha bir at sunarsa daha iyi olacağını söylemiştir. Bu şekilde ayin tamamlanmıştır (Sarytschew, 1806, V. I, s. 13).

Şamanın hasta insanları tedavi ederken o insanlara musallat olan kötü ruhlarla konuştuğuna inanılmaktadır. Bu aşamada şaman kötü ruha neden insana işkence ettiğini ve ne yapılırsa bu duruma son vereceğini sorup öğrenir. Ayin bitiminde de bu bilgileri

⁸ M. Solak Sağlam, Sahalar arasında şamanının giyindiği kaftana “kumu”, kısa cekete ise “kurtuuk” denildiğini belirtmiştir. Ancak kaftanın yapıldığı malzemeyi sıgır derisi olarak açıklamıştır (Sağlam, 2014, s. 60).

hasta kişiyle paylaşır. Şamanın genellikle talebi kötü ruha bir kurban sunulması şeklindedir. Bu kurban seyyahların bahsettiği gibi bir kısrağ ya da besili bir at olabileceği gibi bazen de sığır adak olarak sunulabilir. Şaman adağın rengine kadar belirtir. İngiliz seyyahlardan bazıları ayinin kurban sunumunun yapıldığı ikinci gün de devam ettiğini bildirmiştir. Buna göre kurban ormanlık bir alanda kesilir, eti orada bulunanlarca yenir, kemikleri toplanarak derinin içerisine sarılır ve bir ağacın tepesine asılır. Şayet tören gökyüzü ruhları için kesildiyse hayvanın kafası gökyüzüne dönük olur. Yeraltı ruhları için kesilen hayvanların kafası ise yere dönüktür. Akabinde yeniden ilk günkü ayin gibi bir ayin gerçekleştirilir (Özbaş, 2020, s. 188-189).

Şamanların giysileri, araç ve gereçleri incelediğimiz seyyahlarca süslü ceket ya da palto, tef ve düz bir çubuk olarak ifade edilmekle birlikte başka araştırma sonuçlarına yansıyan farklı detaylar da mevcuttur. Örneğin cekete dış dikişleri boyunca dikilen uzun deri parçaların yere kadar uzandığı, bazılarının bel kısmına dolandığı, ceket kollarının sadece dirseklere kadar indiği, ceketin demir parçalar yanında pirinçten yapılan malzemelerle süslendiği ve ceketin üzerinde boyundan dizlere kadar inen deriden yapılmış, ceket gibi süslenmiş ve adeta bir önlüğü andıran deri parçasının şaman kıyafetini tamamladığını öğreniyoruz. Ayrıca bazı müşahitler şamanın elindeki vurmali çalgının tef değil davul olduğunu, büyük ebatlardaki davulun çapraz çubuklarla, demir ve pirinç malzemeyle süslendiğini bildirmektedir. Şamanın vazgeçilmez çalgısı olarak davulu her iki dünyada da beraberinde taşıyacağına dair inançları aktarılmıştır. Şamanın törenler sırasında kullandığı malzemeler de dikkat çekicidir. Bunlar at kılından örülmüş halatlar, huş ağacı kabuğundan yapılan ve güneş ile ayı temsil eden parçalar, yine ağaç kabuğundan yapılan beygir ve kısrağı simgeleyen eşyalar, ahşaptan yapılan bebekler, ahşap kâse içerisinde un ile hayvansal yağlardır (Özbaş, 2020, s. 186-188).

Sarıçev'in dikkat çektiği bir diğer husus şamanların gerçekleştirdikleri ayinler karşılığında insanlardan herhangi bir talepte bulunmadıklarıdır. Kurban edilen atların önce derisi yüzülür daha sonra parçalara ayrılırdı. Kurban eti şamana teslim edilirken derisi huş veya karaçam ağacına gerilerek asılır ve uzun süre bu şekilde kalırdı. Şamanlar, Sahalar kadar Tunguzlar tarafından da saygı duyulan ve en güvenilen şahsiyetlerdi (Sarytschew, 1806, V. I, s. 13).

Wrangle, şamanların ayinlerini oyun sahneleri olarak tanımlamıştır. Şamanları ise bir performans sanatçısı gibi sanatıyla sadece Saha ve Tunguzları değil aynı zamanda Hıristiyan Rusları da derinden etkileyen kişiler olarak tanıtmıştır. Şamanların hem iyi hem de kötü ruhları kontrolü altında tuttuğuna Rusların dâhi inandıklarını belirtmiştir. Kanıt olarak da bir rahibin İrkutsk seyahati öncesinde şamana başvurduğu ve yolculuk sırasında karşılaşılabileceği aksilikleri engellemek için ondan yardım istediği vakıyı aktarmıştır (Wrangel, 1840, s. 208). Mikhail Bashkirov ve Anna Ikonnikova bu bilgiyi destekleyecek şekilde Saha ülkesinde yaşayan Rusların Şaman kültürüne ve geleneksel ritüellere çoğunlukla katıldıklarını ifade ederek Rus halkını iki inançlı olarak tanımlamışlardır. Rusların Hıristiyanlığın yanı sıra Şamanist pratikleri hayata geçirmelerine dikkat çekmişlerdir. Bölgedeki Hıristiyanlaştırma çalışmaları sonucunda "Ortodoks Şaman" gibi bir kavramın ortaya çıktığını, Saha halkının özellikle hastalıklarla

mücadele etmek için rahiplerin değil yine şamanların yolunu tuttuklarını ve şamanlardan şifa beklediklerini belirtmişlerdir. (Bashkurov and Ikonnikova, 2019, s. 133-134).

Wrangel'in belirttiği üzere insanlar genellikle kaybolan ineğini bulmak, hastalarını tedavi ettirmek veya seyahat esnasında güzel hava koşullarına sahip olmak için şamanlara başvururlardı (Wrangel, 1840, s. 24). Sarıçev, şamanların geçmişi, bugünü ve geleceği bildiklerini, rüzgârları ve fırtınaları yönettiklerini, güzel veya kötü hava koşulları oluşturabildiklerini, kaybolan eşyaları bulduklarını, hastaları iyileştirdiklerini ve ava giden insanları kötü ruhlardan korumak gibi üstün özelliklere sahip olduklarını öğrenmiştir (Sarytschew, 1806, V. I, s. 13). Cochrane da paylaşımlarıyla bu bilgileri doğrulamıştır. Ona göre hastalıklara çözüm bulmak, hava değişimlerini sağlamak ve kayıp eşyaları bulmak gibi sorunlarda halk doğrudan şamanlara danışıyordu (Cochrane, 1829, V. I, s. 265). M. Özbaş, bu bilgilere ek olarak şamanların şanssızlıkların önüne geçmek, bir evi ya da evliliği kötü ruhlardan korumak, cenazeyi uğurlamak, av seferini başarıyla sonuçlandırmak, bayramları yönetmek ve yalan ifadeyi tespit etmek gibi görevleri olduğunu nakletmektedir (Özbaş, 2020, s. 188, 190).

Seyyahların bu açıklamalarından hareketle Şamanların birer halk hekimi oldukları söylenebilir. Fakat hekimliklerinin yanında hayatın her alanına müdahale edebilecek güçleri ve yetenekleri olduğuna inanılmaktadır. Şamanların bu özellikleri nasıl kazandıkları ya da hayatları boyunca geçimlerini nasıl temin ettiklerine dair ayrıntılı bir açıklama yapılmamıştır. Hatta düzenledikleri ayinler dolayısıyla şamanların herhangi bir talebinin olmadığı ifade edilmiştir. Ancak ayin sonrası hasta kişiye tavsiye edilen adak kesme hadisesi ilginçtir. Çünkü kesilen adağın etlerinin doğrudan şamana teslim edildiği anlar vardır. Bu nedenle geçimini adak adanan hayvanlardan sağladığı söylenebilir. A. İnan, Doğu Sibirya/Altay topluluklarında şamanın çalışmalarını ücretlendirme konusunda farklılıklar olduğunu dile getirmiştir. Kimi toplumlar şamanlara maaş bağlarken, kimileri ayin ve tören karşılığında gönlünden geçen miktarı şamana teslim etmekteydi (İnan, 2017, s.72).

İncelenen seyahatnamelerde hangi insanların şaman olabildiği ya da şamanlık derecesi gibi bilgilere tesadüf edilmemiştir. Araştırmacılar şamanlık görevinin ruhanî tayin, seçim ya da kalıtsal yolla elde edildiğini söylemekte, özel kabiliyet ve eğitimin gerekliliğini vurgulamaktadır (İnan, 2017, s. 68-69; Güngör, 2010, s. 326). Özdaş, şaman adaylarının yaşlı şamanlarca eğitildiğini, kadınların şaman olabilmesi için de doğumunda ya da bebeklik çağında bu işi yapabileceğine dair belirli emareler taşımasının zorunlu olduğunu tespit etmiştir (Özbaş, 2020, s. 185)⁹. M. Duranlı, şamanların toplumu etkiledikleri ölçüde başarı ve ün kazandıklarını söylemiştir. Buna göre Sibirya halkı şamanları kendi içinde sınıflandırmış ve üç gruba ayırmıştır. Bunlar iyi, orta ve zayıf sınıflardır. Orta ve zayıf sınıfta olan şamanlar başarılı olmaları halinde üst sınıfa geçebilmekteydiler. Halk arasında en alt kademedekiler farklı histerikte, yarı akıllı hatta deli, rüya gören ve

⁹ 1920 yılından itibaren İrkutsk'ta yaşamaya başlayan ve Doğu Sibirya halklarının kültürü, yaşam tarzı ve tarihini araştıran Ksenefontov, Sahalarla yaptığı röportajlara dayanarak kadın şamanların doğumuna müteakip sergiledikleri mucizelere örnekler aktarmıştır. Bunların başında kız bebek istemeyen ya da görüntüsünün farklı olmasından rahatsızlık duyan ailenin onu terk etmesine rağmen bebeğin hayatta kalabilme başarısı gelmektedir. (Ksenefontov, 2011, s. 189-191).

yorumlayan, fala bakan, bazı basit hastalıkları tedavi eden, küçük ve kötü şeytanları uzaklaştırabilen yaşlı adamlar olarak bilinirler. Orta sınıfa mensup olanlar sıradan büyücülerdir. “Ulu Toyon” tarafından gönderilmiş koruyucu ruha sahip iyi sınıftaki şamanlar ise güçlüdürler ve onların çağrısına karanlığın sahibinin bile hoş görüyle yaklaştığına inanılır. Bu gruptaki şamanlar toplamda dört kişiden oluşur yani sayıları oldukça azdır (Duranlı, 2005, s. 340)¹⁰.

1.3.2. Eski Bir Türk Geleneği: At Kılı Bağlama

Seyahat halindeki Sahalar zor ve tehlikeli yollarda ilerlerken ağaçlara bir tutam at kılı bağlarlardı. Bu onları tehlikelerden ve zorluklardan korurdu. Erman böyle bir sahneye şahit olmuştur. O, sık karaçam ormanlarından ve dağlık bölgelerden ilerlerken yol üstünde at kılı tutamları ile süslenmiş ağaçlarla karşılaşmış ve bu ağaçların özellikle dik tepelerin en yüksek noktalarında bulunduğuna dikkat çekmiştir. Muhtemel sebebini de insanların zorlu bir tırmanışın ardından at kılına şükran duygusunun karşılığı olarak ağaçlara astıklarını söylemiştir (Erman, 1848, V. II, s. 420).

Wrangel, çamlarla kaplı bir tepeyi aşarken bu uygulamayı görmüştür. Özellikle yaşlı ağaç dallarına at kılılarının bağlandığını, bu at kılılarını bindikleri atların yelesinden kopardıklarını ve aşmaya çalıştıkları dağın koruyuculuğuna mazhar olmak için at kılından oluşan tutamı o dağın ruhuna hediye ettiklerini söylemektedir. Bunun dışında yaya olarak ilerleyenlerin de birkaç sopayı toprağa sapladığını belirtmektedir. Seyyah bunun geleneksel bir davranış olduğunu ve Hristiyanlığı kabul eden Sahaların da bu totemi icra ettiklerini bildirmektedir (Wrangel, 1840, s. 18-19).

Sarıçev ise Atbaşı mevkiinden ilerlerken bu seremoniye tanık olmuş ve özellikle seçkin dağ silsileleri aşılırken ağaçlara at kılından bir tutam bağlandığını bildirmiştir. At kılının, bindikleri atların yelesinden ve kuyruğundan kesilen parçalar olduğu bilgisini de tekrarlamıştır (Sarytschew, 1806, V. I, s. 12). Dobell de diğer bilgileri teyit etmekle birlikte ağaçlara asılan at kılına dağların ruhlarına değil dağların tanrılarına adak olarak sunulduğunu ifade etmiştir (Dobell, 1830, V.I, s. 312). “Dağ tanrısı” kavramı esasında hem şaman geleneğinde hem de Eski Türk dini olan Gök Tanrı inancında yeri olmayan bir ifadedir. Türkler dağların kutsallığını kabul etmekle birlikte bu kutsallığın Gök Tanrı'dan kaynaklanan bir ruhtan ibaret olduğunu öne sürmüşlerdir (İnan, 2017, s. 43-45; Bayat, 2006, s. 47-60; Baş, 2013, s. 172-176). Ancak geç dönem Altaylı Şamanistlerin, dağın ruhu yerine zaman zaman dağ tanrısı ifadesini kullandıkları gibi şamanların da doğrudan dağa ibadet ettikleri söylenebilir. Örneğin şamanlar dua ve ilahilerinde Altay dağı için “Üzülmeysin tanrı var, tasalanmayın Altay var.” demişlerdir. A. İnan kutsallığın ötesindeki bu uygulamanın Moğollardan sirayet ettiğini söylemiştir (İnan, 2017, s. 45-46). 19. yüzyılda Sahaların büyük bir kısmı vergi muafiyetinden yararlanmak amacıyla

¹⁰ Araştırmacı L. Nikanorova ve H. Yıldız, Şamanların Sahalar arasındaki isimlendirilişini de dikkate alarak onları Son (Kenniki Oyuun), Orta (Orto Oyuun) ve Büyük Şamanlar (Ulahan Oyuun) olmak üzere üç sınıfta tanıtmışlardır. Onların görev ve sorumluluklarına dair tanımlar ise Duranlı'nın açıklamalarıyla örtüşmektedir. Duranlı'nın “Zayıf Şaman” diye hitap ettiği grubun Sahalar arasında Kenniki Oyuun olarak tanındığı anlaşılmaktadır. (Nikanorova, 2022, s. 260; Yıldız, 2022, s. 23)

Hıristiyan olmuşlar fakat eski inançlarını terk etmemişlerdir. Sahalar, Gök Tanrı'ya gök ve ruh olarak tanımladıkları Tengere/Ürüng Ayı Toyon demişlerdir. Anlamı “Beyaz İyi Tanrı” demektir ve bu tanrı bütün canlılara “kut” yani can vermektedir. Sahalarca “Ulu Toyon” ismi de yaratıcı ve bahşedici tanrı olarak anlaşılmaktadır. Varlığın ve canlılığın simgesi olan Ulu Toyon yeryüzünde acılarla, arzularla ve kavgalarla doğrudan ilgilenebilir. Saha Türkleri yaşadığımız dünyayı Üst, Orta ve Aşağı Dünya olarak üçe ayırmakta ve Tengere/Ürüng Ayı Toyon'un bu yerlere iyeler yani ruhlar gönderdiğine inanmaktadırlar. İyeler de kendi içerisinde iyi iyeler, kötü iyeler ve hayvan iyeleri olarak tasnif edilmekte ve hepsinin üzerinde Tanrı'nın iradesi olduğuna inanılmaktadır (Yıldız, 2022, s.8, 9, 65-71, 72-76). Buradan hareketle Sahaların tabiat unsurlarını tanrı olarak vasıflandırmadıkları, tabiat unsurları üzerine gönderilen ruhlar olduğuna inandıkları açıktır. Bundan kaynaklı dünyadaki tüm varlıkların kutsallığına ve devamlılığına yönelik hassasiyet geliştirdikleri söylenebilir.

Ağaç dallarına at kılından tutam bağlama ile günümüzde “çaput bağlama” olarak bilinen gelenekle arasında kuvvetli bir bağ olduğu düşünülmektedir. Çaput bağlama Altaylardan Akdeniz'e kadar bütün Türk dünyasında uygulanagelen bir âdettir. Bu geleneğin varlığı Kuzey ve Orta Asya uluslarının en eski dinlerine yani Gök Tanrı'ya dayanır. Türklerin İslam öncesi inançlarına göre dağların, pınar, göl ve ırmakların, ağaç ve kayaların izi yani sahipleri vardır (Gökbel, 1996, s. 176). Göktürkler yeryüzündeki kutlu varlıkların sahiplerini yer-su olarak ifade etmişler ve yer-su ruhlarını Türk yurdunun koruyucuları olarak tanımlamışlardır (İnan, 1962, s. 4).

Eski Türkler yer-su dedikleri dağ, orman, ağaç ve su ruhlarına adak adayarak onların merhametini ve koruyuculuğunu kazanırlardı. Esasında mezkûr ruhlar darılmadığı ya da kızdırılmadığı müddetçe kanlı kurban istemezlerdi. Dolayısıyla onların gönlünü bir bez parçası, bir tutam at kılı, hatta kurban niyetiyle atılan bir taş ile de kazanmak mümkündü (İnan, 1998, s. 472). Sahalarda da bunun bir benzerinin müşahede edildiği söylenebilir.

1.3.3. Tunguzlara Özgü Dua ve Dans

Erman'ın ifade ettiği üzere Tunguzlar (Evenler) “Hanki” adını verdikleri bir Tanrı'ya inanır ve ona dua ederlerdi. Dua ederken Rusların haç işareti yaptıkları ayinlerde söylediklerine benzer “nungdlen” kelimesini telaffuz ederlerdi. Dua ayini şu şekilde gerçekleştirmişti. Bir araya gelen sekiz adam kavak ağaçlarının arasındaki açık bir alana gitmişler ve birbirlerinin ellerini tutup daire oluşturmuşlardı. Dua ayini zarfında bazen soldan sağa bazen de ters yönde hareket etmekteydiler. Tören başladığında katılımcılar adımlarla hareket ediyorlardı, sonra zıpladılar, en sonunda da topuklarının üzerine çömelip çok hızlı bir şekilde, sanki son nefeslerini verir gibi nefes verdiler ve topluca şu ifadeleri söylediler. “Khodya, Hurya, Hanga, Honka, Hundi, Hido, Hoka, Heredu, Hunda, Huri, Koki.”

Bu kelimelerin her biri yeni bir adımın veya hareketin işaretiydi ve üst üste birkaç kez tekrarladılar. Daha sonra kadınlar ve kadın kılığına giren erkekler dans etmeye başladılar. Her biri ellerini yanındakinin omuzuna koyarak bir daire oluşturdular. Aynı anda başlarını öne eğdiler ve dairenin ortasında başlarını tamamen gizlemeye çalıştılar. Akabinde erkekler gibi adım adım hareket ettiler. Diğer hareketleri ise tekrarlamadılar.

Son olarak dönüşümlü olarak her biri çığlık atarak “nurgen” kelimesini haykırdılar (Erman, 1848, V. II, s. 495).

Yukarıda ifade edilen dua ve dans biçimi dünya üzerindeki çeşitli dinlerde tarikat ehli arasında icra edilen ayinlere ve ayin motiflerine çok benzemektedir. Misal İslam dininin bir parçası olan sufilik ve sufilerin vecd hâline geçtikleri an olan zikir bazı Müslümanlarca ibadet olarak ifade edilmiştir. Müslüman Türklere mahsus ilk sufi tarikat Yesevilik'ten itibaren Heterodoks İslam'da görülen zikir faaliyetleri, kadın veya erkeklerin ya da her iki cinsin bir arada bulunduğu meclislerde sufi liderliğinde okunan ilahiler şeklinde karşımıza çıkmaktadır. Kimine göre bu sufi liderler yeni inanç dairesinde Kamların/şamanların yerini almış kişilerdir. Hatta sufiler kıyafet tercihleriyle de onlara benzemektedirler (Köprülüzade, 1996, s. 1-3). Buna göre Alevilerin “Cem” ayinleri ile Sufi ehlinin “Hareketli Semâ” ve “Zikr-i Kıyâm”da icra ettiği figürler Tunguzların ibadet şekline benzemektedir. Aleviler cem ayinlerini Cemevlerinde murşid (dede), müslime ve erenler ile birlikte gerçekleştirirler. Katılımcılar birbirlerinin yüzünü görecektir şekilde bir daire oluştururlar ve dua ederler. Bu ibadet şekli halk arasında “Halka Namazı” adıyla da karşılık bulmuştur. Yıl içerisinde farklı isimlerle anılan ve içeriği değişiklik arz eden cem törenleri de vardır. Ancak genel olarak dedenin cemaatten rıza alması, edep ve erkâna davet, salat ve selam verilmesi, deyişler okunması, dedenin toplu dua vermesi, mersiye okunması şeklinde törenler sürdürülür (Dönmez ve Çelik, 2018, s. 5-14).

İslam'ın önde gelen tarikatlarından olan ve sema denilince akla ilk gelen Mevlevi tarikatıdır. Mevleviyye'nin yanı sıra Halvetiye, Rifâiyye, Sa'diyye ve Bektaşilik'te de tarikat ehli her ne kadar İslam dinindeki meşrutiyeti tartışma konusu olsa da musiki ile gerçekleşen semâyı tatbik ederler (Ceylan, 2009, s. 457). Zikr-i kıyâm esnasında tarikat ehli genellikle sesli ve hareketli olarak Esmâ-i Hüsnâdan belli isimleri ya da kelime-i tevhidî tekrar ederek yedi nefis mertebesini bir bir aşarlar. Topluca yapılan bu ayinlerde musiki eşliğinde belli hareketler icra ederler. En belirgin olanı ise dönerek yapılan zikirlerdir (Öngören, 2013, s. 411). Türk sufileri üzerine dikkate değer çalışmalara sahip Fuad Köprülü, Abdulkadir İnan, Ahmet Yaşar Ocak ve Bedri Noyan, Türklerin eski inanç dairesinde yer alan Gök Tanrı, Şamanizm ve hatta Budizm ritüellerinin ilk olarak Yeseviyye ve Rifâiyye gibi tarikatlar vasıtasıyla İslamiyet'e dâhil olduklarını iddia etmişlerdir. Bu vesileyle İslamî ilimlere yabancı Müslüman Türklerin yıllardır özümstedikleri ve rutinleri haline gelen Türk ve Moğol kültür çevresinden ayrılmadan bu değerleri Heterodoks İslam'ın bir parçası haline getirdiklerini ifade etmişlerdir (Ocak, 2002, s. 54-55, Köprülüzade 1996, s. 2-3; İnan, 1998, s. 464, 468-469; Noyan, 1971, s. 5840-5841; Alp, 2017, s. 80-81). Onların penceresinden bakıldığında Tunguz örneğinde karşımıza çıkan şaman ayinleriyle Müslüman tasavvuf ehlinin ibadet usullerinde benzerlikler görüldüğünü söylemek abes olmayacaktır. Bu çerçevede Tunguzların dua ayinleri ile İslam tasavvuf ehlinin zikir törenlerindeki benzerliğin uzmanlarca detaylı bir şekilde araştırılması ve incelenmesi önemlidir.

1.4. Hastalıklar

19. yüzyılın ilk yarısında seyyahlar gezileri esnasında Sibirya'da bazı rahatsızlıklara tanık olmuşlardır. Bu hastalıkların genel itibarıyla ruhsal dengenin kaybı ya da dermatolojik şikâyetlerden ibaret olduğu söylenebilir. Bahsi geçen rahatsızlıklar en çok

kadınlarda görülmektedir. Seyyahlar hastalık belirtilerini açıkça ifade etmelerine rağmen hastalığın adını çoğu zaman dillendirmemişlerdir. Bu sebeple çalışmada hastalıkların belirtilerinden yola çıkarak hangi rahatsızlık olduğuna dair çıkarımda bulunulmaya çalışılmıştır.

Erman gittiği İrkutsk yerleşim bölgesinde yer alan Rijnaya ve Turutskaya köylerinde pek çok kişinin yakalandığı bir hastalığa tesadüf etmiştir. Onun ifadesine göre bu ilginç hastalık vadinin yüksek kesimlerinde sadece kadınlarda seyretmektedir ve hastalığın pençesindeki insanlar mavimsi bir ten renginde, gözleri dışa dönük ve şaşkın bakışlı görünmektedir. Aldığı sürgün cezası dolayısıyla köyde bulunan bir yabancı bu hastalığa yakalanmamıştır. Sebebini de hastalığın sadece yerliler arasında görüldüğü şeklinde açıklamıştır. Seyyah hastalığın adını “guatr” olarak ifade etmiştir (Erman, 1848, V. II, s. 321).

Guatr MÖ. 3. yüzyıldan itibaren dünyanın bazı yerlerinde yoğun olarak karşılaşılabilen (Sawin, 2008, s. 750) ve günümüzde de insanların mustarip olduğu hastalıklardan biridir. Seyyahın da ifade ettiği üzere kadınlarda erkeklere oranla daha fazla görülmektedir. Araştırmalar sonucunda kadınlarda görülme oranının erkeklere kıyasla 3-4 kat fazla olduğu tespit edilmiştir. Hastalık iyot yetmezliği, selenyum yetmezliği, genetik eğilim, tiroit bezinin iltihaplanmasına bağlı olarak geliştiğinden Rijnaya ve Turutskaya’da yaşayan Tunguzların (Evenklerin) büyük ihtimalle iyot ve selenyum tüketiminin yetersizliğinden guatr hastalığına yakalandığı düşünülmektedir. Hastalığın belirtileri yutkunma güçlüğü, nefes almada zorluk çekme, nefes alma sıklığında artış ve öksürmedir. Bu belirtiler Erman’ın hastaları mavimsi bir ten renginde görmesinin sebebini de açıklamaktadır. Zira vücuda yeterli miktarda oksijenin ulaşmaması bu görüntüye yol açmış olmalıdır (Durgun, 2019, s. 31, 33, 35, 36).

Erman, Sahalar arasında özellikle çocuklarda görülen bir cilt hastalığından bahsetmiştir. Tesadüf ettiği bir çocuk hastanın vücudunun sol tarafında yaklaşık 1 inç yani 3 cm açıklığında yara olduğunu bu yaranın çok derin ve kan kırmızısı renginde görüldüğünü belirtmiştir. Seyyah hasta çocuğu, sağlıklı çocuklarla oyun oynarken gördüğünü söylemiştir. Dolayısıyla hastalığın çocuğun günlük hayatını olumsuz etkilemediği ifade edilebilir. Çocuğun ebeveynleri de bu yarayı olağan ve sıradan bir rahatsızlık olarak değerlendirmiştir. Hatta Erman seyahati zarfında birçok Saha çocukta bu hastalığa tesadüf ettiğini belirtmiştir (Erman, 1848, V. II, s. 420). Hastalığa dair bu açıklamalar yetersiz olduğu için hastalığın adını tahmin etmek güçtür. Ancak basit kazalar sonucu oluşan kesik ve sıyrıklar olarak değerlendirilebilir.

Yine Erman Sahaların yaşadığı bir yurdu ziyareti sırasında korkunç belirtileri olan bir başka cilt hastalığına şahit olmuştur. Saha kadının kafasının sol tarafında bir yara vardı. Bu yara kafasının üst kısmından sol gözüne doğru uzanıyordu. Yaranın olduğu yerdeki saçlar dökülmüş sol gözü de zarar görmüştü. Göz sıvısı dışarı aktığı için korneası kurumuş ve enfeksiyon kapmıştı. Erman’ın ifadesine göre kadın ağrı hissetmemesine rağmen hastalık aktifti ve vücudun diğer taraflarına yayılıyordu (Erman, 1848, V. II, s. 424).

19. yüzyılda Kuzeydoğu Sibirya'da görülen bulaşıcı hastalıklar büyük oranda Rusya ve Avrupa kaynaklıdır. Frengi, çiçek hastalığı ve ateşli hastalıklar olarak tarif edilen enflüanza türleri bu hastalıkların başında gelmektedir. 17. yüzyılın ilk yıllarından itibaren Rusların Batı ve Doğu Sibirya ekseninde yayılmasıyla ya da sonraki yüzyıllarda karşılaşılan sürgün hadiseleri üzere aynı zamanda Avrupalı tüccar ya da avcılarının bölge ziyaretleri sonucunda yerli halk bu hastalıklara savunmasız yakalanmış ve çok fazla can kaybı yaşamıştır. Hatta bu kayıplar bazı yerli toplulukların nüfus üstünlüğünü kaybetmesine yol açmıştır (Polat, 2020, s. 193; Forsyth, 1998, s. 58, 161, 174; Peler, 2020, s. 8). Erman'ın bir Saha kadınının kafasında gördüğü yara, yüzünde sebep olduğu değişikliklere ilişkin ifadeleri ve vücudunun diğer taraflarına yayıldığını söylemesi bunun bir yaralanma değil virüs kaynaklı hastalık olduğuna delildir. Ancak salgın hastalıktan kaynaklandığını söylemek için yeterli kanıtı sahip değiliz. Kadında görülen belirtilerden hareketle akla ilk gelen hastalıklar cüzzam veya frengidir. Sahalar bu hastalıklarla mücadelede başarısız olduklarından hastaları toplumdan izole etmişlerdir (Şeroşevsky, 2019, s. 64). Cüzzam ve frengi dışında çiçek hastalığı ve ağır seyreden grip türü hastalıklar da bölgede yaygın görülmekte 19. yüzyılın sonlarına doğru bu hastalıklara kızamık ve tifüs hastalıkları da eklenmektedir (Forsyth, 1998, s. 161, 180) ciddi bir sağlık mücadelesi gerektirmektedir. Ancak seyyahların hasta olarak işaret ettiği çocukların ve kadının diğer insanlarla bir arada yaşamaya devam ettiğini belirtmeleri ve yayılmayı önleyici herhangi bir tedbirden bahsetmemeleri hastalığın bir salgın türü olmadığına işaret kabul edilebilir.

Sarıçev, Aldan bölgesinde bir Saha köyünü ziyaret ederken yanındaki doktora aniden bir kadın saldırmış ve bağırmağa başlamıştır. Sahalardan öğrendiği kadarıyla davranış bozukluğu olarak ifade edilen bu hastalık son yıllarda artış göstermiştir (Sarytschew, 1806, V. I, s. 42). Şeroşevsky de Sahalar arasında sinir hastalıklarının ve geçici zihin karışıklıklarının yoğun olarak görüldüğünden söz etmiştir. Özellikle kadınların bu hastalıklara yakalandıklarını ve hastalığın ağır seyretmesi durumunda kişinin tamamen kendinden geçip yarı baygın bir hâl aldığı belirtilmiştir. Derin ruhsal ve bedensel acıların etkisiyle bazı insanların periyodik nöbetler geçirdiğinden bahsederek bu hastalığı sara nöbetlerine benzeten araştırmacı kadınların evlendikten sonra ya da başarısız bir doğum yaptıklarında bu hastalığa yakalandıklarına dikkat çekmiştir (Şeroşevsky, 2019, s. 63).

2. SAHA VE TUNGUZLARDA KÜLTÜREL YAPI

2.1. Yurt (Çadır)

Seyyahlar, Saha ve Tunguzların yurtlarını birbirlerine benzer gördüklerinden mesken hususunu Saha yurtları özelinde detaylandırmışlardır. Ancak farklı yönlerini yakaladıklarında Tunguz çadırları bahse konu edilmiştir. Buna göre Saha ve Tunguz çadırları yerin yüzeyine kurulu olup dış kısmını Tunguzlar deri, ağaç kabuğu ve yosunla kaplarken Sahalar toprak, kil ve tezikle sıvamışlardır (Şeroşevsky, 2019, s. 98). Tunguzlu bir ailenin çadırında kalan Erman, Tunguzların yurtlarının iç mekân da dâhil olmak üzere Sahaların yurtlarına benzediğini düz, toprak çatılı tek kare bir odadan oluştuğunu bildirmiştir” (Erman, 1848, V. II, s. 436).

Ohotsk'daki Tunguzların (Evenlerin) yurt yapımına tanıklık eden Sarıçev bu işte kadın ve erkeklerin birlikte çalıştığını söylemiştir. Buna göre erkekler çadır için gerekli direkleri hazırlamışlar, kadınlar ise çadırın iç kısmını düzenleme ve eşyaları yerleştirme gibi geriye kalan tüm işleri yapmışlardır. Ortaya çıkan yapı yuvarlak olup çatının zirve kısmına doğru koni görünümü almıştır. Yurdun içinde yakılan ateşin dumanı çatıda açılan havalandırma ile dışarı atılmıştır. Çadıra giriş çıkışlar için bir kapı hazırlanmış ve bu kapı örgü perdeler ile kapatılmıştır (Sarytschew, 1806, V. I, s. 14-15). Dobell ise Aula adlı Tunguz (Even) köyündeki yurtların daire şeklinde inşa edildiğini, bir bacası olduğunu ve Sahaların gibi odalardan birinin merkezinde bir ateş yandığını bildirmiştir. Ayrıca altı küçük pencereyle yurdun aydınlatıldığını söylemiştir. Yurtta masalar, sandalyeler, fincanlar ve tabaklar gören Dobell böyle bir yerde bu türden manzarayla karşılaşmayı ummadığını da sözlerine ekleyerek yurdu çok temiz ve rahat bulunduğunu belirtmiştir (Dobell, 1830, V.I, s. 198).

Tunguzlar için çok önemli olan ve hayatın her alanında rastlanılabilen ren geyiği¹¹, derisi vasıtasıyla çadır yapımında da ön plana çıkmaktadır. Dobell, Tunguzların yazlık yurtlarını rengeyiği derisiyle kapladıklarını Sahaların ise daha yüksek ve büyük olan yurtları için huş ağacı kabuklarını kullandıklarını kaydetmiştir (Dobell, 1830, V.I, s. 340-341).

Sahaların yurtlarına gelecek olursak seyyahlar yazlık ve kışlık olmak üzere iki ayrı mesken tipine yer vermişlerdir. Cochrane, Sahaların kışlık yurtlarının rahat ve ferah olduğunu, genel itibarıyla temiz tutulduğunu özellikle misafir ağırlamadan önce muhakkak bir çalı süpürge ile çadırın içi ve dışının süpürüldüğünü belirtmiştir. Sahaların temizlik konusundaki hassasiyetlerine rağmen çoğu zaman çadırların içinde haşere bulduğunu da sözlerine eklemiştir. Anlaşıldığı kadarıyla buna sebep Sahaların yurtlarına bitişik inşa ettikleri ve özellikle de sığırları için barınak olarak düşündükleri ahırlardır. Böylece onlar çetin kış şartlarında hayvanlarının telef olmasını önlemişler fakat temizlik konusunda daha fazla çaba sarf etmek durumunda kalmışlardır.

Sahalar kışlık yurtlarının yapımında dokuz direk kullanmışlar ve kare şeklinde hazırladıkları zemine çakmışlardır. Direkler üzerine üç giriş yerleştirmişlerdir. Böylece dört köşeye yerleştirilen direkler iki çapraz giriş ile birbirine bağlanmıştır. Zemindeki yatay girişler üzerine tahtalar eğimli olarak yerleştirilmiştir. Çadırın üst kısmına da yine eğim verilerek tahtalar yerleştirilmiş ve ot, gübreli toprak ve gübre ile çadırın çatısı ve dış duvarları kaplanmıştır. Sahalar yurt duvarlarına pencereler açmışlardır. İçerinin ısını koruyabilmek ve dışarıdan güneş ışınlarını alabilmek için pencere olarak buz blokları bazen mesane keseleri ve günümüzde de pencere yapımında kullanılan talk kayacı kullanmışlardır.

¹¹ Sarıçev, Tunguzların ren geyiğini özellikle yük taşımada kullandıklarını belirtmiştir. Onlar göç sırasında çocuklarının, kıyafetlerinin, yiyeceklerinin ve çadır malzemelerinin taşınmasında ren geyiğinden istifade etmişlerdir. Sahip oldukları ren geyikleri Tunguzlar için zenginlik belirtisidir. Özellikle 2000 ve üzerinde ren geyiğine sahip bir Tunguz, çevresinde varlıklı birisi olarak anılmaktadır. (Sarytschew, 1806, C. I, s. 15-16).

Sahalar yurtların iç mekânını bir düzen dâhilinde biçimlendirmişlerdir. Cochrane iç mekânı ocak, aile üyelerinin yaşadığı yer ve misafirler için ayrılan bölüm olmak üzere üç kısımda tarif etmiştir. Ailenin büyüklüğüne göre her bir bölümde iki veya üç kişi yaşamıştır. Merkezde yer alan ocak içten sıvalı dik çubuklar kullanılarak inşa edilmiş ve ocağın üstüne denk gelecek şekilde çatıya baca açılmıştır. Her bir Sahanın çadırında ocak ateşi gece gündüz sürekli yanar vaziyettedir. Misafir için ayrılan bölüm çadır kapısının en uzağındadır. Yurtlardaki mutfak eşyaları, büyük demir kazan, büyük bir çaydanlık, toprak kaplar, her bir aile ferdi için bıçak, ahşap kâse ve kaşıklardan ibarettir. Zengin Sahalar ise çaydanlık yerine Rus yapımı semaver kullanmaktaydılar (Cochrane, 1829, V. II, s. 76-77).

Wrangel Sahaların yaz aylarında “urossy” adı verilen daire biçiminde çadırlarda yaşadıklarını bildirmiştir. Onlar çadırlarını direklerle şekillendirmiş, huş ağacı kabuğuyla kaplamışlardı. Huş ağacı kabuğu büyük yapılı ağaçlardan soyularak elde ediliyordu. İlk olarak suda kaynatılıp yumuşatılıyor ve ardından birbirine bitleştiriliyordu. Seyyah beyaz renkteki ağaç kabuklarıyla kaplı “urossy”nın dış görünüşünü çok hoş olarak değerlendirmiş ve uzaktan büyük kanvas çadırlara benzediğini bildirmiştir. Sahalar yaz mevsiminde bu çadırları yanlarına alıp en iyi otlakları bulmak için gezinirdi. Sığırları otlaklarda beslenirken kendileri de kış mevsiminde ihtiyaç duydukları yiyecekleri depolamakla meşgul olurlardı.

Sahaların kışlık yurtlarına dair Wrangel’in anlatımları Cochrane’in ifadeleriyle benzerdir. Buna göre Sahalar piramit şeklinde kesilmiş ince tahtalardan kışlık sıcak evlerini yapmışlar ve dış yüzeyini kalın bir tabaka halinde dal, çimen ve çamur ile kaplamışlardır. Kışlık meskeni aydınlatmak için yetersiz olmakla birlikte küçük alanlar açmışlar ve bu açıklıkları kışın buz levhaları ile yazın ise balık zarı veya yağlı kâğıt ile kapatmışlardır. Zemin genellikle toprak kazılarak iki ya da üç fit aşağıda hazırlanmış ve toprak dövülerek düzleştirilmiştir. Gündüzleri oturmak ve geceleri uyumak için duvarların etrafında kalıcı geniş sedirler vardır. Yurdun içinin Chochrane gibi Wrangel da bölümlerden oluştuğuna dikkat çekmiştir. Buna göre orta kısımda sürekli yanan ve bacası çatıya kadar uzanan bir ocak vardır. Sahalar bu ocağa “tschuwal” yani açık ocak demektedirler. Seyyah Sahalara mahsus ocağın, türevlerinden farklı hatta daha sağlıklı olduğunu ifade etmiştir. Sebebini de yurt içinde sürekli yanan ateşin içerideki havayı değiştirmesi ve temizlemesi olarak açıklamıştır. Sahalar giysilerini, silahlarını ve birkaç mutfak eşyasını yurdun duvarlarına asarak bir dekor oluşturmuşlardı. Seyyah, aşırı soğuklarda hayvanları için yurtlarına bitişik inşa ettikleri ahırları kifayetsiz kalınca Sahaların hayvanlarını da yurda aldıklarına şahit olmuştur. Sahalar büyükbaş hayvanlarına kışın saman yedirmekteyken atları ile ilgilenmezlerdi ve atlar kar altından çıkardıkları bitki kökleriyle hayatta kalmayı başarırlardı. Wrangel, zorlu kış şartlarından kaynaklı kaba tarzda inşa edilen Saha yurtlarının Rus tarzında inşa edilen yapılara kıyasla daha elverişli olduğunu değerlendirmiştir (Wrangel, 1840, s. 22-24).

Sarıçev, Sahaların kışlık ve yazlık yurtlarını zemine kare şeklinde inşa ettikleri bilgisini tekrarlamış, çadırın büyüklüğünün ailenin genişliğine göre değiştiğini söylemiştir. Yurt yapımında önce biri uzun diğerleri aynı boyda üç direk seçilmekte ve uzun direk çadırın ortasına yerleştirilmekteydi. Direkler üzerinde ise çaprazlamasına ve

eğimli vaziyette beş giriş kullanılmaktaydı. Özellikle kışlık yurt inşasında temel atıldıktan sonra dış cephe kaba kalaslar, otlar, gübreli toprak ve gübre ile kaplanmaktaydı.

Seyyah yurdun orta kısmında sürekli yakılan ocağa dikkat çektiği gibi ocaktan çıkan dumanın bacaya ulaşması için zift kaplı, uzun kalın borular kullanıldığı bilgisini de paylaşmıştır. Seyyahın Sahaların yurtlarıyla ilgili verdiği diğer bilgiler Wrangel'in söyledikleri ile uyumludur. Ona ilaveten yurt içlerinin, bitişiğindeki ahırlardan dolayı rahatsız edici bir kokuyla dolduğunu bildirmiştir. Sahalara mahsus yaz yurtlarının ise kış yurtlarından farklı olduğunu yaz yurtlarının uzun direklerle, yuvarlak ve koni şeklinde inşa edilip ağaç kabuklarıyla kaplandığını bildirmiştir. Ayrıca Sahaların bu çadır tipine "U rass" dediklerini belirtmiştir (Sarytschew, 1806, V. I, s. 9-10).

Erman'ın ifade ettiğine göre Sahaların kışlık yurtları çam ormanlarının ortasında genellikle tek başına dikdörtgen ahşap kulübe tarzındadır. Çatıları düz olan bu kulübeler inek gübresi ile sıvanmıştır. Tahta kapıları tüylü sığır postları ile kaplanmıştır. Pencerelelere dair verdiği bilgiler diğerleri ile aynıdır. Besinlerini saklamak için yurdun önüne bir çukur kazmışlar ve üzerini ağaç dalları ile kapatmışlardır. Çukurlara konan besinler ise huş ağacından yapılmış kaplarda muhafaza altına alınmıştır. Tunguzlar da benzer şekilde yiyeceklerini saklamışlardır (Erman, 1848, V. II, s. 352, 432).

19. yüzyılın son çeyreğinde Saha bölgesinde sürgün yaşayan Şeroşevsky, Urasalar (U rass-Urossy) ile ilgili çok detaylı bilgiler vermiştir. Yurtların belli bir iç dizayna sahip olması araştırmacının beğenisini kazanmıştır. Her biri belli kimseler için ayrılmış "kapı yanı", "pencere altı" ve "bilirik" adlı bölümleri ile giriş kısmı bu meskenlerin oldukça geniş tasarlanmış yapılar olduğunu ortaya koymaktadır. Ayrıca "ihit oron" dedikleri mutfak tezgâhlarıyla bölge sakinleri karşısında fark yaratmışlardır (Şeroşevsky, 2019, s. 101-102).

Seyyahlar, Sibiryalı halkının kışlık ve yazlık yurtlarını iklime uygun şekilde biçimlendirdiklerini fark etmişlerdir. Onların işaret ettiği üzere kışlık yurtlar ikincisine kıyasla hantal, kurulumu daha meşakkatli, uzun süre yaşamak için tasarlanmış ve en önemlisi ailenin yetiştirdiği sığırları dondurucu soğuklardan koruyacak tarzda inşa edilmiştir.

En iyi ihtimalle sadece iki ay süren yaz mevsiminde bölge sakinleri zaman ile yarışmakta, hayvanları ve kendileri için kışlık besin depolamaktadırlar. Bu nedenle yazlık yurtlarını hafif malzemeler kullanarak ve her an yer değiştirmeyi mümkün kılacak tarzda yapmışlardır. Böylece onlar hızlı hareket etmekte ve zamanı en iyi şekilde kullanmakta başarılı olmuşlardır.

2.2. Giyim Kuşam ve Süslenme

Seyahatnameleri incelediğimizde Sahaların ve Tunguzların, giysilerini kaliteli ve sağlıklı malzemelerden yaptıklarını, şapkadan ayakkabıya ve iç giyime kadar her türlü detay giyside başarılı olduklarını görmekteyiz. Giysilerin yapımı, tasarımı ve malzemesi tamamen kendilerine özgüdür. Onlar kıyafetleri diktikten sonra büyük bir zevkle süslenmişlerdir. Kısaca Sibiryalı göçebeler ürettikleri giysilerin göze hoş gelmesi, sağlık açısından uygun ve kendilerine özgü parçalardan oluşması sebebiyle o günün tekstil ve zanaat anlayışının ilerisindedirler.

Erman'ın gözlemediği ve Şeroşevsky'in de teyit ettiği üzere yetişkin Sahaların giysilerinde parlak renkler ön plandadır. Saha kadınları meskenlerinde tıpkı Buryatlar gibi yeşil ya da diğer parlak Çin kumaşlarından kıyafetler giyerlerdi. Erkekler ise fraka benzeyen dar ve kısa ceket giymeyi tercih ederlerdi. Ceketlerin büyük bir kısmı mavi şeritlerle bezenmiş beyaz ketenden yapılmıştır ve arka etek kısmında dikey bir yırtmaç bulunmaktadır. Bu yırtmaç Sahaların at sırtında rahat seyahat etmesi için düşünülmüştür. Saha başlıkları büyük oranda kürkten ibaret olup başlıkların iç kısmı beyaz keten ile kaplanmış, sincap kuyrukları ve siyah renkte kürklerle bezenmiştir (Erman, 1848, V. II, s. 356).

Erman, kışın seyahat etmekte olan Sahaların kürk ceket tercih ettiklerini normal zamanda ise ren geyiği derisinden ceketler giydiğini belirtmektedir. Sadece maddi durumu iyi olmayan Sahaların at ve öküz derisinden yapılmış ceketleri kullandıklarını bildirmektedir. Ceketleri oluşturan ön ve arka parçalar siyah kürklerle süslenmiştir. Saha kadınlarının giydiği ve adına "sangıyah (Sanayakh)" dedikleri paltonun erkek ceketinden farkı daha uzun olmasıdır. Benzer yönü ise arkadan dikey yırtmacı bulunmasıdır. Yırtmaçlı ceket modeli Saha kadınlarının da at binmekte erkekler kadar aktif olduğunu göstermektedir. Sahaların yılın daha sıcak aylarında özellikle evde giymek üzere tasarlanmış giysileri de mevcuttur. Bunlar sangıyah ile aynı şekle sahip olmakla birlikte sarı renkte ve esnek deriden yapılmış kıyafetlerdir. Saha kadın ve erkeğinin, çadırda geçirdiği zaman zarfında vücudunun üst kısmı yarı çıplak vaziyettedir, sadece göğüslerini iç çamaşırı görevi üstlenen bezler ile kapatırlar.

Kadın ve erkek Sahaların ceket dışındaki giysileri altlık, çorap ve bottur. Altlık ren geyiği derisinden yapılmış, belden uyluk kemiğinin ortasına kadar uzanan esnek bir parçadır. Altlığın bittiği yerden ayakları da kapatacak şekilde tozluk çoraplar ve çorapların üzerine su geçirmez botlar giyilir. Sahalar bu botlara "esterbar" derler. Seyyahların ziyareti döneminde Rus esterbarları soğuğa karşı koruyucu olduğu için Avrupa botlarına tercih edilmekteydi. Erman esterbarların atlılar için olduğu kadar yayalar için de çok rahat ve kullanışlı olduğunu ifade etmiştir. Botların esnek ve su geçirmez olması için ince at derisi kullanılmıştır. Oldukça hassas yürütülen imalat süresince ilk önce ince at derisi ekşi sütte bekletilmiş ve tütsülenmiştir. Daha sonra soba bacalarındaki yağ artıkları ve ince is ile ovulmuştur. Kullanıma hazır hale gelen deri parçaları içeriye doğru dikilirken ayak parmaklarına doğru uç kısmı yukarıya dönük ve sivri olarak tasarlanmıştır. Esterbarın tabanı da aynı işlemden geçen at derisiyle yapılmıştır. Seyyah Saha botlarını Başkurtların kullandığı botlara benzetmiştir (Erman, 1848, V.II, s. 395-396). Sarıçev de Sahaların pantolon uzunluğunun dize ulaşmaması nedeniyle deriden yapılan ve baldırları tamamen örten bir bot tercih ettiklerini bildirmiştir (Sarytschew, 1806, V.I, s. 10)¹².

Sahalar ayrıca soğuğun olumsuz etkilerinden korunmak için "moitruk" dedikleri geniş ve uzun bir atkı, "utelek" dedikleri siyah sincap kuyruklarından ve tilki kürkünden eldivenler ayrıca "bergesa" dedikleri çizgili kumaştan bir başlık kullanmışlardır. Bergesa, alın kısmı da dâhil olmak üzere yüzün önemli bir kısmını örtmekteydi. Saha kadınlarının

¹² Seyyah bot türü bu giysinin adını "esterbesen" olarak ifade etmiştir.

at binmenin zorluklarını azaltmak için sangıyahın altına ve iç çamaşırlarının üzerine giymeyi tercih ettikleri deri bir kıyafetleri daha vardı. (Erman, 1848, V.II, s. 96).

Sarıçev, zengin Sahaların ren geyiği postu, fakirlerin ise at postu giydiklerine dikkat çekmiştir. Ayrıca kış kıyafetlerinde deri ve kürkü bir arada kullandıklarını yaz mevsiminde ise sadece deri kıyafetler giydiklerini belirtmiştir. Genel olarak Sahaların göğüslerini bir bez ile örtüp üzerine yelek ve uzun bir ceket giydiklerini, maddi durumu iyi olan Sahaların alt giysisini, dairesel kesilmiş ve bel bağlarına tutturulmuş kırmızı veya mavi kumaşlar ile süslediklerini söylemiştir.

Saha kadınlarının özel günlerde giydikleri elbiseler günlük giysilerine kıyasla daha uzun ve büyüktü. Onları rengârenk kumaşlar, kunduz ya da su samuru postu ve Çin süslemeleri ile daha etkileyici hale getirmektedirler. Ayrıca farklı şekillerdeki gümüş ve bakır detaylarla zengin bir görünüm kazandırmaktaydılar. Sahalar bu kıyafetlerini üç tutam tüy kullanarak süsledikleri bir şapka ile tamamlamaktaydılar. Takılara düşkün olan Saha kadınlarının özellikle büyük gümüş halka küpelerden vazgeçemedikleri ve atkuyruğu şeklinde bağladıkları saçlarıyla küpelerini ön plana çıkardıkları söylenmektedir (Sarytschew, 1806, V.I, s. 10).

Sahalar ve Tunguzlar, kar ve güneşin parlak ışığından korunmak için gözlük ve karda daha iyi yol alabilmek için kar ayakkabısı icat etmişlerdi. Gözlükler karın beyaz örtüsüne yansıyan ve şiddetli parlayan güneş ışığının gözlere zarar vermesini engellemek için kullanılıyordu. Erman güneşli günlerde bu gözlükleri kullanmak gerektiğini ve kullanılmadığı takdirde birkaç saat içinde gözlerin iltihap kapabileceğini ifade etmiştir. Kar gözlüğünü bizzat deneyimleyen seyyah kendisine hediye edilen bu basit icadın uzun seyahatlerde insanı göz iltihaplanmasından koruduğunu haber vermiştir.

Erman'ın tarifi üzere bu gözlükler siyah at kılından örülmüş, dar gözenekli tüllerdi. Yaklaşık 6 inç yani 15 cm uzunluğunda, gözleri örtecek kadar geniş ve eliptik kenarları ince bir deri parçasına dikilmişti. Kulaklara tutturulmak için ince deri halkalarla birleştirilmişti. Sibirya sakinleri bu gözlüğü daima yanlarında hatta acil ihtiyaç malzemeleri gibi bellerindeki kuşakta taşırlardı (Erman, 1848, V.II, s. 432-433).

Kar ayakkabısı da Sibiryalılar için çok önemliydi. Bu ayakkabılar sayesinde karın üzerinde rahatça ilerleyebilmekte ve işlerini yapabilmekteydiler. Ayakkabılar özellikle av zamanı kar üzerinde yüksek hareket kabiliyeti sağlamaktaydı. Erman'ın ifadesiyle kar ayakkabıları avcı için vazgeçilmezken seyahate çıkmak isteyenler de bu ayakkabı olmadan dizlerine kadar kara batmaktaydılar. Kar ayakkabıları, her insanın ayak uzunluğunda ve 4 inç yani 10 cm genişliğindeydi. Kano şeklinde tasarlanan her bir ayakkabı için ince kayışlar, iki adet halka ve ayakkabının arka kısmına yapıştırılmak üzere at postundan kesilmiş bir şerit kullanılmaktaydı (Erman, 1848, V.II, s. 429).

Dobell'in ifade ettiği üzere Tunguzlar ve Sahalar bedenlerini çok sayıda süs eşyası ile donatmayı severlerdi. Örneğin iki üç örgü halinde ördükleri saçlarına küçük bakır veya gümüş parçalar ilishtirirlerdi. Aynı malzemeyle alın hizasının görselliğini de arttırırlardı. Kıyafetlerini tamamladıkları şapkalar ve botlar da renkli boncuklarla süslenirdi. Sahaların "simmire" diye adlandırdıkları deri çantaları vardı. Yola çıktıkları zamanlarda at postundan yapılmış bu çantalar içinde yemeklerini taşırlardı. Dobell'in "Yolculuğum için

süt ve tereyağı satın aldım daha sonra onları adına simmire denilen at postundan yapılmış iki deri çantada Sahalar gibi taşıdım.” sözünden hareketle seyyahın simmireyi bizzat kullandığını anlamaktayız (Dobell, 1830, V.I, s. 306, 308). Aynı çantadan Erman da bahsetmektedir. O, çantanın Sahalar tarafından yapıldığını ve Kuzeydoğu Sibirya’da yaşayan Ruslar tarafından da kullanıldığını söylemiştir. Çantanın adını ise “sumui” olarak telaffuz etmiştir. Söz konusu çanta at derisinden yapılmakta ve kürkünden temizlenen taraf dışa doğru çevrilmekteydi. Erman pürüzsüzlüğü ve beyaz görüntüsünden dolayı at dersini parşömene benzetmiştir. Çantalar sadece 3 ya da 4 inç yani yaklaşık 10 cm yüksekliğinde ve yaklaşık bir buçuk ayak çapında silindir şeklindeydi. Çanta iç taraftan gizli bir dikişle birleştirilmiş ve yan tarafında bırakılan küçük bir açıklıktan doldurulmaktaydı. Sahalar özenle yaptıkları sumuularla Ohotsk ve Kamçatka bölgesine un taşıyorlardı. Yolculuk sırasında çantaların düz yüzeyleri hayvanın yan bölgelerine yaslanarak götürülmekteydi. Kalaylanmış bir çaydanlık ve bakır pişirme kabı da bu yolculukta göçebelerin vazgeçilmez eşyalarındandı (Erman, 1848, V.II, s. 405).

Erman, Tunguzların (Evenlerin) özenle süslenmiş kıyafetler giydikleri bilgisini doğrulamaktadır. Hatta Tunguz erkeklerinin üst giysisini eski moda bir İngiliz av ceketine benzetmiştir. Bu ceketin önü açık ve uzundu ve bu özelliği sayesinde binek hayvanı üzerinde dizginlerin her iki yanından sarmaktaydı. Ceket geyik derisinden yapılmış ve sarıya boyanmıştı. Ceketin arkasındaki uzun kuyruk mavi ve kırmızı ipler ve boncuklarla süslenmişti. Bu ceketle birlikte en kaliteli deriden gotik tarzda yapılmış eldivenler giyilmekteydi. Eldivenler bileğin etrafını sıkıca kavramakta ve elin arkasını kapatmaktaydı. Nakış ve iğne oyaları ile süslenmekteydi. Tunguz kadınlar ise yaz mevsiminde göğüs ve omuz kısımları kırmızı ve mavi iplikler ile işlenmiş çok ince, parlak sarı deriden yapılmış giysiler giyerlerdi (Erman, 1848, V.II, s. 492, 494).

Dobell’in ziyareti sırasında Ohta nehri üzerinde olup Ohotsk yerleşiminin 54 verst yani 57,6072 km uzağındaki Maitah posta istasyonunda Yakut ve Kerekler¹³ ile birlikte Tunguzlar (Evenler) da yaşamaktaydı. Seyyah karşılaştığı Tunguz erkeklerin ceketinin vücuda sıkıca oturan, etek kısımları bacakların diz hizasına kadar inen ve İngilizlerin frakına benzer bir yapıda olduğunu söylemiştir. Geyik veya köpek derisinden yapılan ve tüylü tarafı içe dönük kullanılan Tunguz ceketini özellikle çok soğuk havalarda parkanın üzerine giyilmekte ve şiddetli soğuklardan korunmayı sağlamaktaydı. Tunguzlar at üzerindeyken de kısa model ceket tercih etmekteydiler. Son derece rahat olan bu ceketleri Sahalar da kullanıyorlardı. Ancak onlar diğer seyyahların da tarif ettiği üzere at ve inek derisinden yapılanları ve tüyleri dışa dönük olanları tercih ediyorlardı (Dobell, 1830, V.I, s. 308-309).

¹³ Seyyah bu topluluk ismini “Karaike” olarak vermektedir. Margus Kolga’nın “The Red Book of the Peoples of the Russian Empire” adlı çalışmasından öğrendiğimiz kadarıyla onlar Kerekler olmalıdır. Yazar Kereklerin genel olarak Bering Denizi sahilinde yaşadığını belirtse de Magadan Oblastı bölgesinde de ikamet eden Kerek gruplarından bahsetmiştir. Onların kökenlerinin Koryaklar ve Çukçiler gibi Kuzey Asya Moğol soyuna dayandığını dillerinin ise Çukçi-Kamçatka dil grubuna bağlı olduğunu ifade etmiştir. <https://www.eki.ee/books/redbook/kereks.shtml>, ET: 01.02.2024

Cochrane'nın işaret ettiği üzere Evenk grubundan Tunguz kadını ve erkeğinin süslemeler hariç kıyafetleri diğer Tatar ulusları ile aynıken genel olarak giyim tarzı ve yaşam biçimi tüm Sibirya halkları ile benzerlik göstermektedir. Ancak küçük farklar dikkatlerden kaçmamıştır. Tunguzlar neredeyse tüm giysilerini rengeyiği derisinden imal etmişlerdir. Örneğin içi tüylü pantolonlar, çoraplar, botların temel malzemesi ren geyiği derisi olmuştur. Ren geyiği derisi dışında farklı bir malzeme kullandıkları tek giysileri yelekleri ve ceketleriydi ve onlar için tavşan veya beyaztilki derileri tercih etmişlerdi. Tüysüz vaziyetteki bu yelekler yaz mevsiminde tek, kış mevsiminde ise üzerine bir veya iki tüylü ceketle birlikte giyilmiştir. Seyyah Tunguzların soğuk havalarda kullandıkları diğer giysilere ek olarak adına "nagiroadnik" dedikleri göğüs koruyucuları giydiklerini belirtmiştir. Göğüs koruyucuları ve atkılarının sincap kuyruklarından imal edildiğini söylemiştir. Tüm bu verilerden hareketle genel bir değerlendirme yapan Cochrane, Tunguz giysilerinin neredeyse tamamının ren geyiği derisiyle kaplı olduğunu, tilki derisini şapka yapımında, kurdun derisini en dış giysilerinde vücudu sıcak tutmak amacıyla tercih ettiklerini fark etmiştir. Yataklarının ve battaniyelerinin yapımında ise ayı veya geyik derisinden istifade ettiklerini dile getirmiştir (Cochrane, 1829, V.I, s. 172-173).

Sonuç olarak Saha ve Tunguzlara mahsus giysi türlerinde ren geyiği derisinin birinci derecede önem arz ettiği görülmüştür. Bu bağlamda seyyahların bir kısmı Sahaların at ve sığır derisinden giysiler tercih ettiğini söylemekte diğer kısmı ise ren geyiği derisi kullandıklarına işaret etmektedir. Sahaların ren geyiği yetiştirmekte Tunguzlar kadar faal olmadıkları bilinmekle birlikte kuzeye göç edenlerin balıkçılık ve ren geyiği çobanlığıyla iştigal ettiği ve bu vesileyle ren geyiği derisine sahip oldukları söylenmelidir. Ayrıca Tunguzlarla gerçekleştirilen ticari faaliyetler kapsamında ihtiyaç duyulan ren geyiği derisine ulaştıkları tahmin edilmektedir.

2.3. Mutfak ve Beslenme

Seyyahlar Sahalar ve Tunguzların beslenme alışkanlıkları ile alakalı önemli bilgiler vermektedir. Örneğin bir Saha yurduna misafir olan Cochrane'a ev sahibi süt, et, kaymak ve tatlı olarak kaymağa batırılmış yabancı ahududu ikram etmiştir. Başka bir Saha yurdunda kendisine tereyağı ikram edilmiştir (Cochrane, 1829, V.I, s. 184, 191). Dobell de misafir olduğu Saha yurdunda süt ve süt ürünleri ikramıyla karnını doyurduğunu bildirmiştir (Dobell, 1830, V.I, s. 283). Saha ve Tunguzlar sahip oldukları yiyeceklere çok ihtimam gösterdiklerinden sunulan yemeğin hepsinin tüketilmesi ve artık yemek bırakılmaması hususunda çok özenli davranıyorlardı. Cochrane, Tunguz ve Sahaların çok obur olduğuna dikkat çekerek belki de bu duruma açıklık getirmeye çalışmıştır. Onların günde kırk kilo et tükettiklerini ifade etmiştir (Cochrane, 1829, V.I, s. 193). Sahalar ve Tunguzların oburluğunu Sarıçev de şu şekilde dile getirmiştir:

(Sahalar) Öyle sıra dışı oburlardır ki bunun hastalıkla sonuçlanması beklenirken hiç de bu şekilde sonuçlanmazdı. Bir öğünde yemeyi alışkanlık haline getirdikleri şeyler, hemen hemen her insanı öldürürdü ama onlar üzerinde görünür bir etkisi olmazdı. Onların mideleri devekuşu türündeki gibiydi, sürekli sindirim için çok uygundu. Adamlarımızdan biri dört pud¹⁴ (100 İngiliz poundunun üzerinde) tereyağı, yağ ve iki pud çavdar ununa sahipti, en

¹⁴ Rus ağırlık ölçü birimidir ve 1 Pud 16 kilograma tekabül etmektedir. (Kılıçaslan ve Topsakal, 2023, s. 54).

sağlam insan için bile bol miktarda bir erzaktı fakat iki hafta geçmeden o, yiyecek bir şeylere sahip olamamaktan şikâyet ediyordu. Diğer Sahalar bu adamın bazen evinde gün içinde büyük bir öküzün arka çeyreğini, erittiği yarım pud tereyağı ile yediğini bana söyleyene kadar bu adamın anlattıklarına ihtimal veremiyordum. Ancak adamın görünümü, onların iddialarını doğrulamıyordu çünkü o kısa boylu ve çok zayıftı. Fakat üç kilo tereyağı ile kaynatılmış, 28 kilo ağırlığında yoğun bir pirinç lapasını benim şaşkın bakışlarım arasında, yerinden kalkmadan tüketti. Onun midesinin genişliği gerçekten normalden daha fazla dolu olduğunu açık ediyordu, fakat aksine midesinin zarar gördüğüne veya rahatsızlandığına dair en ufak bir belirti yoktu (Sarytschew, 1806, V.I, s. 48).

Erman, Saha erkeklerinin yemeğe düşkünlüklerini anlatan bir atasözüne yer vermiştir. Saha atasözünde “Çok et yemek ve şişmanlamak, erkeklerin en iyi kaderidir.” denilmektedir (Erman, 1848, V.II, s. 361). Tunguzlardan farklı olarak at eti Sahaların vazgeçilmezidir (Cochrane, 1829, V.I, s. 193-194). Kısarak etini ise doğurganlığından dolayı tüketmezler. Yemeği sol ellerini kullanarak yerler (Cochrane, 1829, V.II, s. 78).

19. yüzyılın başlarında Sahaları ziyaret eden Sarıçev, Hıristiyanlığı benimseyenlerin azımsanmayacak sayıda olduğunu belirtmiştir. Hıristiyan Sahaların ise dinî kurallara uymadıklarını dile getirmiştir. Bu durum en çok Sahaların yemek tercihlerinde kendini hissettirmiştir. Örneğin Hıristiyanlık oruç zamanlarında insanların hayvansal gıdalardan uzak durmalarını telkin ederken Hıristiyan Sahalar et, tereyağı, süt ve hepsinden önemlisi at etini tüketmekten vazgeçmemişlerdir. Buradan hareketle din değiştiren yerli halkın sadece haraçtan kaçınmak amacıyla vaftiz olduklarını gerçekte kendi hayatlarından ödün vermedikleri ifade edilmiştir. Sarıçev'in öğrendiği kadarıyla Sahalar, kendilerinin at etine düşkünlüklerini anlayamayan Rusların ondan yemek yapmayı bilmediklerini iddia etmektedirler. Sahalar hayvansal yağ tüketiminde de ilk sırada gelirler. Hayvansal yağları genellikle çiğ ve herhangi bir katkı maddesi olmadan yemektedirler. Bu yağları kimi zaman et yemeğinin yanında eriterek içerlerdi. Birçok rahatsızlığın tedavisinde kullanırlar, hastaları bu yağlarla ovarak iyileştirmeye çalışırlardı. Ağlayan bir çocuğu sakinleştirmenin en basit yolu da eline bir parça çiğ yağ verip emmesini sağlamaktı. Yaz aylarında kısarakların sütünden Tatarlar gibi kıymız yaparlardı. Kış aylarında tükettikleri içecekleri ise ekşi süt, çalkalanmamış tereyağı ve su idi (Sarytschew, 1806, V.I, s. 9).

Wrangel, Sahaların besinleri arasında at etinin ve kısarak sütünün dışında ekşi inek sütünü ve sığır etini de saymaktadır. Onların etleri kaynatarak yediklerini, inek sütünden tereyağı yaptıklarını, hayvansal yağları çiğ, erimiş, taze veya bozulmuş olarak tükettiklerini ve ekmeği bilmediklerini söylemektedir. Genel olarak yemeklerin miktarından çok lezzetine ehemmiyet verdiklerini vurgulamaktadır. Karaçam veya köknar ağacının iç kabuğunu rendeleyerek, balık, biraz un ve süt veya tercihe göre yağ ile karıştırarak et suyu elde ettiklerini ve çok miktarda kullandıklarını belirtmektedir. Sahaların hem kadınlarının hem de erkeklerinin tütün içmeye bağımlı oldukları bilgisi de dikkate şayandır (Wrangel, 1840, s. 21-22).

Erman, Sahaların at etini sığır etine tercih ettikleri bilgisini tekrarlamaktadır. Bu nedenle Sahalar sığırlarını kesmezlerdi. Sadece şenlikler zamanı ya da özel eğlencelerde toplu yemek dağıtılacağından sığırlar kesilir ve pişirilirdi. Seyyah böyle bir ana kendisi de tanıklık etmiş, düğün merasiminde tüm misafirlere sığır eti ikram edildiğini görmüştür. Damada da at etinden yapılmış bir çeşit sosis ve haşlanmış at başı sunmuşlardır.

Erman, Sahalar için en önemli besinin sığır ve kısrak sütü olduğunu söylemiştir. Onlar, huş ağacı kabuğundan yapılmış kaplarda süt stokları oluştururlar ve bunu kış için muhafaza ederlerdi. Bu sütü su ile inceltip bazı bitkisel malzemelerle karıştırarak lapa haline getirirlerdi. Sibirya halkı buğday ununa yabancıydı ve Rus sınırına yakın yaşayanlar mutfaklarında un kullanırken diğerlerinin bu besine erişmesi zordu. Bu nedenle uzak yurlarda köknar ve karaçam ağaç kabuklarından ekme malzemesi temin ederlerdi. İnek gübresiyle kapladıkları bir sepeti dondurup, sertleştirerek yaptıkları havanlarda bu malzemeyi ezerlerdi (Erman, 1848, V.II, s. 397).

Erman dışındaki seyyahlar 19. yüzyılın ilk çeyreğinde Sibirya'ya gezi düzenlemişler ve Sahaların ekme ve un kullanmadıklarını belirtmişlerdir. Fakat Erman, 1848 yılındaki gezisi sırasında özellikle Ruslara komşu olan Sahaların ekme ve un kullandıklarını görmüştür. Buradan da anlaşılacağı üzere ekme Erman'ın ziyareti esnasında yaygınlaşmaya başlamış, tüketimin artış göstermesiyle Sahaların yemek kültüründe büyük bir değişim başlamıştır.

Sahalar haziran ve temmuz aylarında kısrakların sütlerini sağır ve Başkurt, Buryat ve diğer Sibirya boyları gibi fermente edip "kıımız" adlı içkiye dönüştürürlerdi. Seyyaha göre kıımız şaraba benzer bir içkiydi ve Sahalar dinî ayinlerde ayrıca şenliklerde sarhoş olana kadar içerlerdi. Ekşi süttten yaptıkları ve damıtarak hazır hale getirdikleri "Aruigui" adında içecekleri ile yine süttten yapılan ve yağlı olan "Aruı" isimli bir başka içecekleri de vardı. Sonuncu içeceğe Rusların "eritilmiş Saha tereyağı" dediği özellikle kış mevsiminde tüketildiği ve yeterince içilirse onun da sarhoş edici özelliği olduğu seyyahça vurgulanmıştır (Erman, 1848, V.II, s. 397). Dobell, Sahaların kısrak sütüne çok düşkün olduğunu fark etmiş ve "temel besin kaynağı" olarak tanımlamıştır. Çeşitli şekillerde tüketilen bu süttün bekletildiğinde, asitlenmiş liköre dönüştüğünü ve sarhoş edici özellik kazandığını belirtmiştir. En kaliteli kıımızın kısrak süttünden yapıldığına işaret etmiştir. Dobell'in dikkat çektiği bir başka husus da kıımız yapmakta kullanılan teknedir. Bu mutfak gereci huş ağacından yapılmakta ve kıımızı çalkalamak için kullanılmaktaydı. Aile üyeleri kıımız teknesini özenle korumakta ve çoğu zaman babadan oğula miras olarak aktarmaktaydı (Dobell, 1830, V.I, s. 343).

Seyyahların kıımız ile ilgili verdiği bilgiler Şeroşevsky'nin araştırma sonuçlarıyla örtüşmektedir. Onun açıklamalarına göre taze süt soğuyarak normal ısıya düşünceye kadar sağıldığı kapt bekletilir, akabinde "simir" denilen bir tuluma konulur. Süte bir önceki yıldan ayrılan maya eklenir. Kıımız mayası bulunamıyorsa basit ekşi süt ya da "sorat" eklenerek düşük kalitede kıımız üretilir. Mayalı süt "mutuk" adlı bir karıştırma sopasıyla sürekli karıştırılır. Gümüş sarkıtlarla, boncuklarla ve beyaz at kıllarıyla bezenmiş kıımız tulumu ev halkı hatta misafirler tarafından sıklıkla hareket ettirilir. Çalkalama işlemi süt şekerinin alkole, karbon asidine ve süt asidine dönüşmesini çabuklaştırır. Sahalar kısrak sütüne su ve inek sütü ilave etmek durumunda kaldıklarında bunun aslında kıımızın kalitesini düşürdüklerini bilirler. Kıımız yapımı yaklaşık bir buçuk iki gün sonunda tamamlanmış olur (Şeroşevsky, 2019, s. 80). Seyyahlar kıımıza dair bu kadar ayrıntı vermeseler de içeceğin türü ve kullanılan malzemeleri bizlere tanıtır. Ayrıca süttten yapılan diğer içecek türlerine de orijinal isimleriyle birlikte seyahatnamelerde rastlanmaktadır.

Dobell, Sahaların peynir üretmediğini fakat tereyağı üretiminde usta olduklarını söylemiştir. Buna göre iki şekilde tereyağı elde ediyorlardı. İlk olarak sütü ekşi krema hâline getirip sertleşene ve peynir altı suyu süzülene kadar bekletirlerdi. Ardından “Tougty” denilen huş ağacından yapılma kaplara döküp bu sefer daha uzun süre dinlendirirlerdi. Bu yöntem ile sarı renkte ve tadı daha hafif bir tereyağı elde ediyorlardı. İkinci yöntemde ise ekşi kremaya dönüştürdükleri sütü ateş üzerinde kaynatırlar ve yine Tougtye döküp uzun süre bekletirlerdi. Bu yöntem ile yapılan tereyağı beyaz ve tadı daha keskin olmaktadır (Dobell, 1830, V.I, s. 343).

Sahalar çeşitli hayvanların etlerini yemekten de hoşlanırlardı. Dağlardaki ve ovalardaki ufak kuşların, yırtıcı ve gece kuşlarının etleri hariç kuş eti yerlerdi. Dört ayaklı yırtıcı hayvanlardan tilki, sansargil familyasından kakım ve kurt eti hariç diğerlerini özellikle de ayı etini severek yerlerdi. Bununla birlikte kesinlikle yemedikleri hayvanlar da vardı. Bunlar fare, kurbağa, solucan, haşere, domuz, köpek ve sürüngen türü canlılardı (Şeroşevsky, 2019, s. 84). Dobell, Hristiyan olan Sahaların dahi domuz eti yemediklerine şaşırmıştır. Sahaların koyun, kümes hayvanı ve domuz yetiştirdiklerini görmediğini balığı da kışın zor şartlar haricinde yemediklerini belirtmiştir (Dobell, 1830, V.I, s. 344).

Dobell'in belirttiğine göre Even grubundan Tunguzların yemek alışkanlığının Sahalara nazaran en bariz farkı onların hayvanların bağırsakları da dâhil her yerini yemeleriydi (Dobell, 1830, V.I, s. 209). Erman ise Ruslara komşu Tunguzların yani Evenlerin yiyecek için Ruslara ihtiyacı olmadığını belirtmiştir. Zira ren geyiği dışında tüm av hayvanlarını yiyebilmekte, ren geyiklerini ise yiyecek tedarikinde sorun yaşadıkları zamanlarda tüketmekteydiler (Erman, 1848, V.II, s. 320).

Genel olarak Tunguzların zenginlik kaynağı besledikleri ren geyikleriydi. Bu nedenle onlar ren geyiklerini kesip yemekten hep uzak durmuşlardı. Günlerce aç kalsalar bile karınlarını ağaç kabukları veya kurumuş eski deriler ile doyurur yine de ren geyiği yemezlerdi. Sarıçev de Dobell ve Erman'ın verdiği bilgiyi teyit etmiş Tunguzların (Evenlerin) avladıkları hayvanın her zerresini yediklerini söylemiştir. Hatta kan ve yağ karışımıyla bir tür siyah muhallebi yapıp bağırsaklardaki pislikleri dâhi tükettiklerini bildirmiştir. Ayrıca kurutulmuş et de dâhil tüm çiğ etleri pişirmeden yediklerini sadece kemik iliğini çiğ sevdikleri bilgisini paylaşmıştır (Sarytschew, 1806, V.I, s. 15-16). Tunguzlar Haziran ayının sonu itibarıyla balık tutmaya başlar ve balık avcılığı devam ettikçe balıkla beslenirlerdi. Dobell, Yakut'tan Ohotsk'a yolculuk ederken kurutulmuş balığın Tunguzların (Evenlerin) en önemli besinlerinden biri olduğuna şahitlik etmiştir. Seyyah Tunguz köyünden ayrılacağı vakit halktan biri ona kurutulmuş balık, dana eti, fok eti ve biraz süt ile yolluk yapmıştır (Dobell, 1830, V.I, s. 284). Erman, Ohota nehri boyunca ilerlerken Ohotsk'dan önceki son yerleşim biriminde karşılaştığı Tunguzların (Evenlerin) “debdakar” denilen besin stoklama mahzenlerinde çok miktarda kurutulmuş balığa sahip olduklarını görmüştür (Erman, 1848, V.II, s. 511).

Bu verilerden hareketle birbirine komşu iki halk olan Saha ve Tunguzların beslenme tarzlarında bariz farklar olduğu söylenebilir. Şöyle ki Sahaların temel besin kaynağı at ve sığırdır. Tunguzlarda ise kısarak ve ren geyiği sütü ön plana çıkmaktadır. Aynı zamanda ren geyikleri Tunguzların başlıca geçim kaynağıdır. Sahalar ren geyiği yetiştiriciliğine ehemmiyet vermemiştirlerdir (Erman, 1848, V.II, s. 398). Bunun sebebi muhtemelen at ve

sığırlarını Kuzey Sibirya coğrafyasına adapte etme başarılarıdır. Bu sayede alternatif bir hayvan beslemeye ihtiyaç duymamışlardır. Benzer bir durum balık tüketiminde de geçerlidir. Sahalar balığı zorda kaldıkça yerken Tunguzlar özellikle yaz mevsiminde balıkla beslenmişlerdir. Ayrıca Sahaların mutfak malzemeleri ve beslenme şekilleri Tunguzlara kıyasla daha medeni görünmektedir. Bu durum muhtemelen Sahaların önceki yurtlarında edindikleri yaşam tecrübelerini ve kültürel değerlerini büyük oranda terk etmeyerek yeni hayatlarına uyarlayabilmelerinden kaynaklanıyordu. At ve sığır yetiştiriciliğini Orta Sibirya bozkırlarının avantajlı konumundan sonra Kuzeydoğu Sibirya buzullarında sürdürebilmek mücadelenin ve azmin bir neticesiydi. Dolayısıyla Sahaların tabiat üzerinde üstünlük kurmaya çalıştığı Tunguzların ise tabiatla uyumlu yaşamayı tercih ettiği ortadadır.

SONUÇ

Bu çalışma 19. yüzyılın ilk yarısında bazı Avrupalı ve Rus vatandaşların resmi, akademik ve ticari görevlerle gerçekleştirdikleri Sibirya yolculuklarını ve günümüzde Even ve Evenk olarak tanınan Tunguzlar ile Saha Türk yurtlarına dair gezi notlarını değerlendirmeyi amaçlamıştır. Zira Sibirya'nın davetsiz misafirleri bölge sakinlerinin dili, ırkı, sosyal yaşantısı ve kültürel hayatına dair pek çok konuda bilgi edinmiş ve fikir yürütmüşlerdir.

Gezginler genel itibarıyla Sahaların kökenini Türk manasında Tatar, dillerini de Tatar dili olarak ifade etmişler ve atalarını İskit/Sakalara dayandırmışlardır. Lena bölgesine göçlerine müteakip Tunguz halkla karıştıkları, özellikle Saka erkeklerinin Tunguz kadınlarla evliliği sonucu Saha halkının oluştuğu tezini dillendirmişlerdir. Bu bilgi son dönem Saha tarihi araştırmalarıyla da örtüşmektedir. Tunguzlarla ilgili kanaatleri ise onların Çin'de yaşayan Mançulara benzediği, Moğol ve Moğol soylu Buryatlarla aynı kökenden geldikleri yönündedir. Seyyahlar Sibirya halklarının köken tespitini, yaptıkları fiziksel analizlerle de desteklemişlerdir. Söz konusu toplulukların ortak karakteristik özelliklerini ise misafirperver, iyi huylu, nazik, güler yüzlü, sözlerine sadık, özgür kişilikli, üstün zekâlı ve çalışkan olarak tarif etmişlerdir. Nitekim onlar bu özellikleri sayesinde kaostan ve kargaşadan uzak durmayı başararak dünyanın gündemini meşgul etmedikleri gibi zorlu coğrafyada hayatta kalmayı da başarmışlardır.

Saha ve Tunguzların Şamanist ritüelleri seyyahlara göre din değil gösteri, oyun ya da büyü seansıdır. Şamanların yönettiği törenlerde genellikle insanlara musallat olan kötü ruhlar uzaklaştırılmaktadır. Buradan hareketle 19. yüzyılın ilk yarısında Saha ve Tunguzların yeryüzünde iyi ve kötü ruhların varlığına olan inançlarının devam ettiği söylenebilir. Ayrıca Şamanizm'in, Rusya'nın bölgeye dayattığı sosyal ve kültürel değişimi mümkün olduğu ölçüde engellediği iddia edilebilir. Öyle ki Sibirya halkını Hıristiyanlaştırmaya gelen rahip ve misyonerlerin de kendilerini Şamanizm'e kaptırdıkları ve bazı kutsalların gerçekliğine inandıkları açıkça görülebilir. Öyleyse etkileşim karşılıklıdır ve bunda Şamanizm'in ve kültlerin etkisi yadsınmaz.

Saha ve Tunguzların yurtları atlı göçebe Türk kültürünün klasik çadırları ile aynı olup kadın ve erkeklerin ortak çalışması sonucunda ve bölgede yaygın görülen malzeme kullanılarak inşa edilmiştir. Hayvanların otlatılmasına bağlı olarak sık yer

değiştirmelerden dolayı portatiftirler. Bozkır çadırından farklı olarak Sibirya çadırlarında kış güneşini ve ışığı içeri alabilmek adına açılan pencereler önemlidir. Ayrıca modern evlerde görülen ve günlük hayatı kolaylaştıran pek çok ev eşyasına sahip Sibirya yurtları olabildiğince rahattır. Seyyahların üzerinde en fazla durduğu husus yurtlardaki ocaktır. Isınmaya ve yemek pişirmeye yarayan ocaklar aile fertlerinin ve misafirlerin bir arada bulunduğu ve sohbet edebildiği tek ortak alandır. Esasında ocaklar çadır geleneğinin en kadim unsuru olup maddi ve manevi faydalarıyla varlığını uzun yıllar devam ettirecek gibi görünmektedir. Günümüzde de insanların karanlığın çökmesiyle açık havada ateş başında oturup sıcak ve samimi sohbetler yapması ateşin insanlar üzerindeki olumlu etkisini gözler önüne sermektedir.

Saha ve Tunguz kıyafetleri klasik bozkır giyim tarzının bir versiyonu olup ayırışan yönü ren geyiği derisinin kullanımındaki yoğunluğudur. Çünkü Tunguzlar Sibirya coğrafyasına uyum sağlayarak ren geyiği yetiştiriciliğinde başarı elde etmişlerdir. Sahalar ise büyük oranda at ve sığır yetiştirmeye devam etmişlerdir. Tundra bölgesinde yaşayanlar ise iklim ve coğrafya gereği balıkçılık ve ren geyiği çobanlığına ağırlık vermişlerdir. Böylece her iki Saha grubu ilki Tunguzlarla ticaret yaparak ikincisi avlanmak suretiyle ren geyiği derisine ulaşıp kıyafetlerini bu malzemedan yapmışlardır. Seyyahlar her iki topluluğu da tekstil üretiminde başarılı bulmuşlar, coğrafyanın şartlarına uygun, kaliteli ve sağlıklı giysiler üretmelerinden dolayı takdir etmişlerdir. Elbiselerin renkli desenleri, kürk, boncuk, bakır ve gümüş gibi parçalardan oluşan süslemeleri, nakış ve iğne oyaları ise onları özgün kılmıştır. Sibirya sakinlerinin coğrafyayı kaplayan karın sebep olduğu göz rahatsızlıklarına mani olmak için kar gözlüğü ve karda ilerlemeyi kolaylaştırmak için özel kar ayakkabıları imal etmeleri ise onların Kuzeydoğu Sibirya'ya uyum sağladıklarını ve burayı vatanları olarak görüp benimsediklerine delil kabul edilebilir.

Seyyahların izlenimlerinden Saha ve Tunguzların temel besin ürünlerinin hayvansal gıdalar olduğu, ekme ve türevi gıdalar tüketmedikleri ve bu alışkanlığın komşu Rusların etkisiyle 1850'ler itibariyle edinildiği anlaşılmaktadır. Bölge insanının obur olması ve bir oturuşta kilolarca et tüketmesinin hastalığa sebep olmadığı, bu durumdan kaynaklı şişmanlık yaşamadıkları tam aksi ince ve güçlü bir yapıya sahip olmaları ise onların gün içerisinde çok hareketli olmalarıyla açıklanabilir. Kısrak sütünün fermente edilmiş hali olan kımızla sarhoş olup müzik eşliğinde eğlenmeleri ise oldukça eski bir geleneğin devamı niteliğinde karşımıza çıkmaktadır. Düşük kalitede olduğunu düşünmelerine rağmen kısrak sütünü su ve inek sütüyle karıştırarak kımız elde etmeleri ise bölgede kısrak sayısının az olduğunu düşündürmektedir.

Tüm bu veriler ve değerlendirmeler, Eski Türk yaşam tarzının ve atlı bozkır kültürünün insanlık tarihine kazandırdığı değerlerin zaman içerisinde önemini yitiren, kimilerine göre önem atfedilemeyecek ve modern hayata uyum sağlayamayan düsturlar olduğu iddialarını çürütmektedir. Zira bu çalışmanın da ortaya koyduğu üzere MÖ. 3. bin yıldan itibaren varlığından şüphe edilemeyen atlı bozkır kültürünün 19. ve 20. yüzyıllarda da izleri takip edilebilmekte ve hâlâ bazı toplumların yaşantılarını şekillendirdiği apaçık görülmektedir.

KAYNAKÇA

- Alekseev, A.I. (1968). Gavril Andreievich Sarychev. *The Geographical Journal*, V. 134, 138.
- Aliyev, Z. (2019). Rusya'nın küçük halkları ve küresel Dünyada hayatta kalma sorunları. *Ege Stratejik Araştırmalar Dergisi*. 10(2), 1-17.
- Alp, Y.R. (2017). *Eski Türklerde din anlayışı ve Şamanizm*. Yayımlanmamış yüksek lisans tezi, Beykent Üniversitesi, İstanbul.
- Atasoy, E. (2010). Federal bölgelere göre Rusya'nın nüfus ve etnocoğrafya özellikleri. *U.Ü. Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 11(19), 183-219.
- Baş, M. (2013). Dinlerde ve geleneksel Türk inanışlarında dağ kültürü. *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 13(1), 165-179.
- Bayat, F. (2006). Türk mitolojisinde dağ kültürü. *Folklor/Edebiyat*, 12(46), 47-60.
- Bashkirov, M. and Ikonnikova A. (2019). Métis communities of Iakutiia: historical memory and ethnocultural representation. *Region*, 8(2), 127-148.
- Ceylan, S. (2009). Semâ. *Diyanet İslâm Ansiklopedisi* (C. 36, ss. 455-457).
- Cengiz, C. (2022). *Avrupalı seyyahların gözünden 19. yüzyılın ilk yarısında Yakutlar ve Tunguzlar üzerine bir inceleme*, Yayımlanmamış yüksek lisans tezi, Afyon Kocatepe Üniversitesi, Afyonkarahisar.
- Chisholm, H. (1911). Paul Erman. *Encyclopaedia Britannica*, V. 9, 749.
- Cochrane, J. D. (1829). *A pedestrian journey through Russia and Siberian Tartary, to the frontiers of China, the Frozen Sea, and Kamtchatka*. V. I-II, Edinburgh.
- Cruikshank, T. and Argounova, T. (2000). Reinscribing meaning: memory and indigenous identity in Sakha Republic (Yakutia). *Arctic Anthropology*, 37(1), 96-119.
- Dobell, P. (1830). *Travels in Kamtchatka and Siberia; With a narrative of a residence in China*. V. I-II, London: Henry Colburn R. Bentley Press.
- Dönmez, M. ve Hasan Çelik, (2018). Alevilikte Cem ibadetine yüklenen anlamlar ve Cem ibadetine manevi makamları. *Milli Kültür Araştırmaları Dergisi*, 2(2), 1-21.
- Duranlı, M. (2005). Saha Türklerinde Şaman ve üstlendiği mesleki fonksiyonlar, *I. Ahi Evran-ı Veli ve Ahilik araştırmaları sempozyumu*, (M. Fatih Köksal Haz.) C.I içinde (ss. 337-348). Kırşehir.
- Durgun, Z., Yazıcı C. ve İnan A. O. (2019). Tiroit hormonları ve hastalıkları. *MJSS*, 2(1), 28-40.
- Egorova, A. and T. Sidorova, V. Davydova, (2012). Ethnic stereotypes of indigenous people in the North of Yakutia, *IPEDR*, V. 58, 37-39.

- Erman, A. (1848). *Travels in Siberia including excursions northwards, down the Obi, to the Polar Circle, and southwards, to the Chinese frontier*, W. D. Cooley (Translated from German), V. I-II, London: Longman, Brown, Green, and Longmans Press.
- Fedotoviç, J. F. (1992). Saha yeri ve Saha Türkleri. *TAD* (Gömeç, S., Yay. Haz.), 16(27), 227-241.
- Forsyth, J. (1998). *A history of the peoples of Siberia Russian's north Asian colonial 1581-1990*, England: Cambridge University Press.
- Gökalp, Z. (1976). *Türk medeniyeti tarihi* (Aka- Koprıman, İ. ve K. Y., Haz.). İstanbul: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Gökbel, A. (1996). Anadolu'da yaşayan halk inanışlarından çaput bağlama ve nazar. *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, I, 173-186.
- Gömeç, S. (1997). *Tarihte ve günümüzde Saha Türkleri. Tarih Araştırmaları Dergisi*, 19(30), 175-203.
- Gömeç, S. (2011). *Şamanizm ve Eski Türk dini*, Ankara: Berikan Yayınevi.
- Gumilev, L.N. (2006). *Avrasyadan makaleler-1* (Batur, A., Çev.) İstanbul: Selenge Yayınları.
- Güngör, H. (2010). Şamanizm. *Diyanet İslâm Ansiklopedisi* (C. 38, ss. 325-328).
- İnan, A. (2017). *Tarihte ve bugün Şamanizm materyaller ve araştırmalar*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- İnan, A. (1962). *Hurafeler ve menşeleri*. Ankara: Nur Matbaası.
- İnan, A. (1998). Müslüman Türklerde Şamanizm Kalıntıları. *Makaleler ve incelemeler C.I içinde* (ss. 462-479). Ankara.
- İnan, A. (1998). Yakut (Saxa) Türkleri. *Makaleler ve incelemeler C.I içinde* (ss. 24-28). Ankara.
- Jochelson, W. (1933). *Anthropological papers of the American Museum of Natural History Volume XXXIII, PART II The Yakut*, New York: The American Museum of Natural History.
- Jordan, B. B. (2002). *Geographical perspective on ethnogenesis: the case of the Sakha Republic (Yakutia)*. Unpublished doctoral thesis, Austin.
- Kılıçaslan, Y. (2023). *Rus Ortodoks misyoner kaynaklarına göre Yakut bölgesi (1632-1917)*. Yayınlanmamış doktora tezi, İstanbul Üniversitesi, İstanbul.
- Kılıçaslan, Y. ve Topsakal, İ. (2023). Saha (Yakut) ilinde Rus işgali ve misyonerliğin rolü. *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları (HÜTAD)*, 38, 41-58.
- Kolga M. (2001). *The red book of the peoples of the Russian Empire*. Erişim Tarihi: 01.02.2024, <https://www.eki.ee/books/redbook/kereks.shtml>.

- Köprülüzade, F. (1996). Türk-Moğol Şamanizminin tasavvufi İslâm tarikatları üzerindeki etkisi. *Bilig*, 1, 1-7.
- Ksenefontov, G. V. (2011). *Yakut Şamanlığı* (Bağcı, A., Çev.), Konya: Kömen Yayınları.
- Levin, M. G. (1963). On the ethnogenesis of the Tungus. *Arctic Anthropology*, 1(2), 70-74.
- Nikanorova L. (2022). The Role of Academia in Finding, Claiming, and Authorizing Sakha Religions. In *Religions around the arctic*, (Rydving, H. and Kaikkonen, K., Ed.) (pp. 257-277). Stockholm.
- Noyan, B. (1971). Bektaşilik ve Şamanizm'le ilgili bazı konular I. *Türk Folklor Araştırmaları*, 13(258), 5839-5841.
- Ocak, A. Y. (2002). *Alevî ve Bektaşî inançlarının İslâm öncesi temelleri*, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Öngören, R. (2013). Zikir. *Diyanet İslâm Ansiklopedisi* (C. 44, ss. 409-412).
- Özbaş, M. (2020). *Seyahatnamelerin aynasında Orta Asya ve Sibirya: 19. yüzyıl İngiliz seyahatnamelerinde Türk boylarının inanç unsurları*. Yayımlanmamış doktora tezi, Ege Üniversitesi, İzmir.
- Peler, G.Y. (2020). Günümüzde Rus kuzeyinin küçük halkları ve dil durumları I: Samoyetler ve Samoyetçe 1-Nenets Samoyetleri ve Nenets Samoyetçesi. *Tehlikeli Diller Dergisi*, 16, Çeviri Özel Sayısı II, 1-36.
- Polat, İ. (2020). Yakut ve Yukagirlerin geleneksel Dünya görüşünde salgın hastalıklarla ilgili anlatı, inanış ve uygulamalar. *Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Salgın Hastalıklar Özel Sayısı*, 189-208.
- Sarytschew, G. (1806). *Account of a voyage of discovery to the North-East of Siberia, the Frozen Ocean, and The North-East Sea*, V. I-II, London.
- Sawin, C. T. (2008). Goiter. In *The Cambridge world history of human disease*, (Kiple, K. F., Ed.) (pp. 750-755). Cambridge.
- Şeroşevsky, V. L. (2019). *Saka Yakutlar* (Acaloğlu, A., Çev.), İstanbul: Selenge Yayınları.
- Shirokogoroff, S. M. (1929). *Social organization of the Northern Tungus (with introductory chapters concerning geographical distribution and history of these groups)*. Shanghai: The Commercial Press.
- Solak Sağlam, M. (2014). Saha (Yakut) Kamlarının kıyafet adları ve sembolize ettiği anlamlar. *Siberian Studies (SAD)*, 2(5), 55-74.
- Tammiksaar, E. (2001). Ferdinand von Wrangell: white spots on the Northeast Coast of Siberia disappear. *Polar Record*, 37(201), 151-153.
- Taşagıl, A. (2013). Yakutlar. *Diyanet İslâm Ansiklopedisi* (C.43, ss. 295-296).

- Teziç, M. C. (2014). Evenklerin toplumsal ve siyasal dönüşümü. *Siberian Studies*. 2(5), 75-96.
- Togan, A. Z. V. (1981). *Umumî Türk tarihine giriş*. İstanbul: Enderun Kitabevi.
- Turaev, V. Sulyandziga, R. Sulyandziga, P. ve Bocharnikov, V. (2011). Even. In *Encyclopedia of indigenous peoples of the North, Siberia and the Far East of the Russian Federation* (pp. 81-97). Moscow.
- Turaev, V. Sulyandziga, R. Sulyandziga, P. and Bocharnikov, V. (2011). Evenk. In *Encyclopedia of indigenous peoples of the North, Siberia and the Far East of the Russian Federation* (pp. 98-116). Moscow.
- Ünal, F. (2015). Çarlık döneminde Rusların Sibirya araştırmaları. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 8(41), 613-647.
- Vasilevich G.M. (1969). Evenki: istoriko-etnographicheskie ocherki (18–nachalo 20 veka). [*Evenks:historical and ethnographic essays (18th -early 20th century)*]. Leningrad: Nauka Publishing House.
- Wrangel, F. V. (1840). *Narrative of an expedition to the Polar Sea, in the years 1820, 1821, 1822, & 1823*. (Sabine, E., Ed.). London: James Madden and Co. Press.
- Yıldırım, K. (2017). Tunguz halkı üzerine araştırmalar I: Mohe'lar. *TDA*, 117(231), 9-24.
- Yıldız H. (2022). *Saha (Yakut) Türkçesinde geleneksel inançlara ait söz varlığı*. Yayımlanmamış yüksek lisans tezi, Pamukkale Üniversitesi, Denizli.

THE INTRUDERS OF SIBERIA AND THEIR POSTS ABOUT THE SOCIOCULTURAL LIFE OF SAKHAS (YAKUTS) AND TUNGUSES (1800-1850)

ABSTRACT

Sakhas and Tunguses, who live in Northeastern Siberia in the clamp of Europe and Russia, hosted many foreigners in the early 19th century. The main reason for the increased interest in Northeastern Siberia at that time was the efforts of the Russian and European governments to benefit from the region's natural resources. Secondly, Russia aimed to restrict the mobility of other states by opening all of Siberia to Russian settlement. When some intruders tried to understand the region's geography, economic opportunities, and commercial value, others pursued political calculations. Travels carried out for both purposes allowed getting to know the Turk and Tungus peoples of the region closely. This study aimed to address the identity, characteristic features, and sociocultural values of Sakhas and Tunguses and even all the features that make them different from others in the eyes of foreigners. Therefore, traveler notes constituted the primary sources of this study. Today, the ethnic origins of Sakha and Tungus people, like all communities, are challenging to identify, and genetic studies have not produced sufficient results to make a definitive judgment. Because of this, research focused on people's behavior, language, and cultural characteristics enables identification. The late cultural traces of the Sakha and Tungus people allow us to know their roots, too. In light of the impressions of travelers, this study brought to light the recent history of the Sakha and Tungus people in the Altai steppes and partially revealed the customs and traditions inherited. Despite the geographical differences and the passing years, the similarity between the social and cultural structures of the Sakha and Tungus people and their ancestors in the first half of the 19th century was emphasized. It was determined that both communities protected their past and cared about their differences by challenging the difficult conditions of Siberian geography and the imperialist policy of Russia. Their free spirit, livestock-based economy, diet, and beliefs shaped in the center of Shamanism contributed significantly to this state of affairs. At that time, the Tungus people came to the fore with their economy based on reindeer breeding. It has been observed that the Sakha Turks were engaged in fur hunting, fishing and reindeer breeding, and especially those living in the pastures around the Upper Lena, Aldan, Olekma and Kolima rivers were skilled in horse and cattle breeding.

Keywords: Northeastern Siberia, Sakha Turks (Yakuts), Tunguses, Shamanism.

EKLER

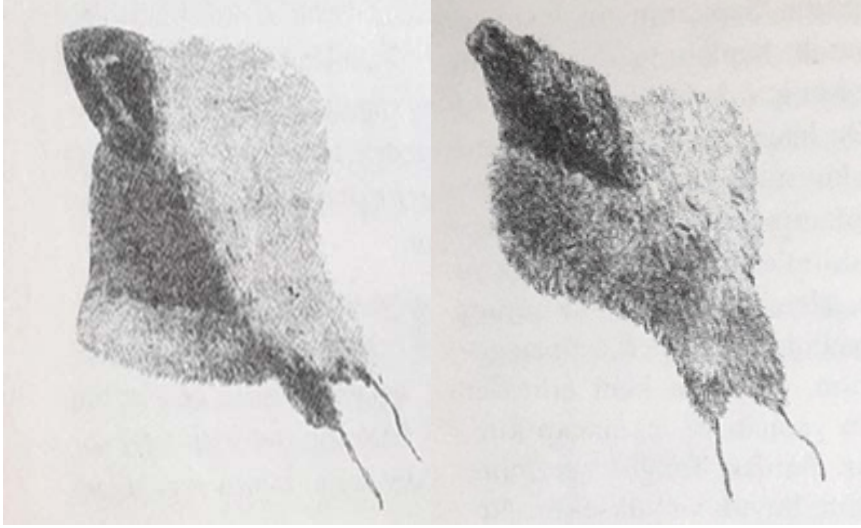
Ek 1. Tunguzların yetiştirdiği yen geyikleri ve yaşadıkları yurt (Sarytschew, V.I, 1806, s. 15).

Ek 2. Sangıyah (Şeroşevsky, 2019, s.91).

Ek 3. Sahalara ait başlık (Şeroşevsky, 2019, s. 90).

Ek 4. Tunguz Erkeği ve Kadınına Mahsus Giysiler (Sarytschew, V.I, 1806, s. 25).

Ek 5. Saha Türkü bir şamanın hasta birini iyileştirme sahnesi (Sarytschew, V.I, 1806, s. 12-13).

Ek 6. Saha, Even ve Evenk halkların Doğu ve Uzakdoğu Sibirya'da yerleşik olduğu bölgeler (Kolga, 2001, <https://www.eki.ee/books/redbook/maps/bigmap6.gif>, Erişim Tarihi: 01.02.2024).

